

ISTRAŽIVANJE RIZIČNOG PONAŠANJA
U ODNOSU NA HIV PREVALENCU
MEĐU GRUPAMA POD
POVEĆANIM RIZIKOM

Financially supported by:

REPORT

2007-2008

The Global Fund... SIDA... UNAIDS... UNICEF... UNDP... Partnerships in Health

INSTITUT ZA ZAŠTITU ZDRAVLJA RS
INSTITUTE FOR HEALTH CARE OF RS

ZAVOD ZA JAVNO ZDRAVSTVO FBiH
INSTITUTE FOR PUBLIC HEALTH FB&H

asocijacija
Margina

ISTRAŽIVANJE RIZIČNOG PONAŠANJA
U ODNOSU NA HIV PREVALENCU
MEĐU GRUPAMA POD
POVEĆANIM RIZIKOM

SADRŽAJ

Uvod	6
Pozadina	10
Ciljevi istraživanja	11
Metode istraživanja i ispitanici	12
MSM istraživanje	16
Sažetak	17
Rezultati	18
Rezultati istraživanja za ispitanike dobne skupine od 18-24 god.	31
Zaključak	35
Preporuke	37
SW istraživanje	38
Sažetak	39
Rezultati	40
Rezultati istraživanja za ispitanike dobne skupine od 18-24 god.	52
Zaključak	60
Preporuke	61
Literatura	63

Skraćenice korištene u tekstu:

AIDS	Acquired immune deficiency syndrome
AAA	Action against AIDS
BiH	Bosna i Hercegovina
FPH	Fondation PH Suisse – <i>Partnerships in Health</i>
CCM	Country Coordinating Mechanism
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
GFATM	Global Fund to Fight HIV/AIDS, Tuberculosis and Malaria
HIV	Human immunodeficiency virus
MSM	Men having sex with man
RS	Republika Srpska
SIDA	Swedish International Development Agency
SW	Sex worker
UG PROI	Udruženje građana za podršku resocijalizaciji ovisnih i izliječenih od droge
UNDP	United Nations Development Programme
UNICEF	United Nations Children Fund
UNAIDS	The Joint United Nations Programme on HIV/AIDS
XY	Asocijacija za seksualno i reproduktivno zdravlje - XY

UPRAVNI ODBOR:

Aida Kurtović

Dr. Dragana Stojisavljević

Dr. Zlatko Vučina

AUTORI:

Dr. Jelena Ravlija

Dr. Ljubica Jandrić

Aida Kurtović

ISRAŽIVAČI:

Dr. Ljubica Jandrić

Dr. Jelena Ravlija

Dr. Janja Bojanić

Marija Zeljko

UVOD

HIV danas predstavlja globalni zdravstveni problem besprimjernih dimenzija. Poznat od prije 27 godina, HIV je već uzrokovao oko 25 miliona smrtnih slučajeva i duboke demografske promjene u najteže pogođenim zemljama. HIV i AIDS se trenutno ubrajaju u najrazornija zdravstvena stanja, koja ugrožavaju zdravlje miliona ljudi širom planete. UNAIDS procjenjuje da je u 2007. godini broj ljudi koji žive sa HIV-om dosegao broj od 33 miliona. Samo u 2007. godini 2.7 miliona ljudi se zarazilo HIV-om. Također, dva miliona ljudi je umrlo od oboljenja koja se mogu povezati sa HIV virusom*.

Posljedice infekcije HIV-om se ne mogu ograničiti samo na zdravstveno stanje inficiranih. Nažalost infekcija HIV-om ima i velike socio-ekonomske posljedice, koje su jako izražene u zemljama sa visokom prevalencijom HIV-a. Region sub-saharske Afrike je region sa najvišom prevalencijom HIV infekcije na svijetu, koja u nekim zemljama poput Swazilenda dostiže stopu od 26,1 inficiranih. Situacija u regionu Istočne Evrope i Centralne Azije, kojem pripada i Bosna i Hercegovina, je povoljnija, mada zabrinjava činjenica da se naš region suočava sa vrlo brzim rastom HIV epidemije. Procjenjuje se da je broj ljudi koji žive sa HIV-om u regiji Istočne Evrope i Centralne Azije 1,5 miliona, s tim da 90% inficiranih živi ili u Ruskoj Federaciji (69%) ili u Ukrajini (29%). Epidemija u ovom regionu je većinom koncentrirana među injekcionim korisnicima droga, seksualnim radnicima i njihovim različitim partnerima. Prevalenca u Bosni i Hercegovini je ispod 0,1%*

Međutim, dinamične socijalne i ekonomske promjene predstavljaju kontekst u kojem su, ne samo posebno ranjive skupine (injekcioni korisnici droga, MSM, SW, promiskuitetne osobe) već i opća populacija izloženi riziku. Naime, porast heteroseksualne transmisije indicira da epidemija zalazi u opću populaciju. Epidemije HIV/AIDS-a u ovom regionu su još u ranom stadiju i mogle bi se zaustaviti, staviti pod kontrolu blagovremenim i efektivnim intervencijama. Iskustva drugih zemalja upozoravaju da se trenutno stanje može jako brzo promijeniti, ukoliko se ne poduzmu adekvatne preventivne mjere. Preventivni naporu moraju biti kontinuirani, ukoliko želimo održati postojeću prevalenciju, smanjiti rizik širenja HIV-a putem saznanja o rizičnim ponašanjima pojedinaca, te kreiranjem prigodnih, efikasnih aktivnosti zaštite, usmjerenih upravo na specifične modele ponašanja.

U našoj zemlji se malo zna o modelima rizičnih ponašanja, osobito posebno ranjivih skupina kao i o zastupljenosti infekcija HIV-om, Hepatitisom B, C i sifilisom.

Stoga su značajna ovakva ponavljana bio-bihevijoralna istraživanja čiji rezultati su neophodni i za budući nadzor i evaluaciju efikasnosti poduzetih aktivnosti.

* UNAIDS 2008 Report on the global AIDS epidemic

Učinkovito praćenje i nadzor nad infekcijom su esencijalne mjere adekvatnih odgovora na infekciju. U tom cilju Fondation PH Suisse – *Partnerships in Health*, Institut za zaštitu zdravlja Republike Srpske i Federalni Zavod za javno zdravstvo su na inicijativu programa „Koordinirani državni odgovor na **HIV/AIDS i tuberkulozu** u ratom pogođenom i izuzetno stigmatiziranom okruženju“ koji se u Bosni i Hercegovini implementira uz finansijsku podršku Globalnog Fonda za borbu protiv HIV/AIDS-a, tuberkuloze i malarije (GFATM) i uz tehničku podršku Razvojnog programa Ujedinjenih Nacija (UNDP) proveli biološka i bihevioralna istraživanja u sub-populacijama muškaraca koji imaju seksualne odnose sa muškarcima i seksualnih radnica.

Istraživanja rizičnog ponašanja među populacijama povećanog rizika od HIV/SPI, provedena su u razdoblju januar/siječanj - februar/veljača 2008.godine na uzorku od 224 ispitanika iz sub-populacije muškaraca koji imaju seksualne odnose sa muškarcima i na uzorku od 146 ispitanice iz sub-populacije seksualnih radnica u sedam urbanih područja u Bosni i Hercegovini. Istraživanja su provedena u sljedećim urbanim centrima: Sarajevo, Banja Luka, Mostar, Tuzla, Prijedor, Bijeljina i Prnjavor, sa ciljem praćenja magnitude i prikupljanja podataka o prevalenciji infekcija HIV-a, virusnog hepatitisa B/C i sifilisa u ciljanim sub-populacijama. Dobiveni rezultati će se koristiti kao polazni podaci za dalje praćenje trendova pomenutih infekcija u ciljanim sub-populacijama i za mjerenje uspješnosti projekata koji za cilj imaju smanjenje prevalencije pomenutih infekcija ili njihovo održavanje na trenutnim vrijednostima.

Rezultati istraživanja upućuju da se ciljane sub-populacije u Bosni i Hercegovini još uvijek nisu suočile sa HIV-om u značajnijoj mjeri.

Obzirom na iznimno kratak vremenski rok za provedbu studije i nedostatak sredstava za provođenje istraživanja, Državni koordinacioni odbor (CCM) se obratio Fondation PH Suisse – *Partnerships in Health*, Institutu za zaštitu zdravlja Republike Srpske i Federalnom Zavodu za javno zdravstvo sa molbom da prikupe sredstva, razviju i provedu istraživanja. Fondation PH Suisse – *Partnerships in Health* je uspješno prikupila sredstva od sljedećih donatora: UNAIDS, SIDA, UNICEF, GFATM i UNDP, kojima se ovom prilikom srdačno zahvaljujemo za doprinos koji su dali i omogućili provođenje istraživanja.

Federalni Zavod za javno zdravstvo i Institut za zaštitu zdravlja Republike Srpske su pružili stručnu podršku u razvoju i provođenju istraživanja. Protokol istraživanja, vodič za terenski rad i upitnici za ispitanike/ce su pripremljeni u uskoj suradnji između partnera na programu iz vladinog i nevladinog sektora.

Uspješnost istraživanja demonstrira kapacitete i stručnost zavoda za javno zdravstvo u Bosni i Hercegovini za provođenje istraživanja, koja su do sada većinom provodile međunarodne agencije i organizacije.

Terenski rad su obavili zavodi za javno zdravstvo i klinike za infektivna oboljenja u suradnji sa nevladinim organizacijama: NVO Margina iz Zenice, Akcija protiv Side (AAA) iz Banja Luke, Asocijacija za seksualno i reproduktivno zdravlje – XY i UG PROI iz Sarajeva.

Želimo naglasiti da je uspjeh istraživanja rezultat zajedničkog rada svih partnera uključenih u istraživanje, koji su zajedničkim naporima radili u svim fazama istraživanja, od razvoja Protokola do rada na terenu. Uspješno provedena istraživanja su pokazala da je ovakav partnerski pristup radu moguć i efikasan, mada je takva praksa još uvijek nažalost rijetka u Bosni i Hercegovini. Iskreno se nadamo da će praksa i pristup korišteni pri ovim istraživanjima poslužiti kao model u razvoju i provođenju budućih istraživanja u Bosni i Hercegovini. Također se nadamo da će rezultati istraživanja doprinijeti boljem praćenju infekcija u Bosni i Hercegovini i uspješnijem razvoju i provođenju programa prevencije i borbe protiv HIV-a, hepatitisa i sifilisa, koji će se implementirati u Bosni i Hercegovini u budućem periodu.

Uspješan rad!

Zavod za javno zdravstvo Federacije BiH

Institut za zaštitu zdravlja Republike Srpske

Fondation PH Suisse – *Partnerships in Health*

ZAHVALE

Fondation PH Suisse – *Partnerships in Health* se zahvaljuje svima onima koji su istraživanja učinili mogućim.

Iskreno se zahvaljujemo svim ispitanicima i ispitanicama koji su prihvatili sudjelovati u ovoj studiji.

Zahvaljujemo se agencijama i organizacijama koje su donirale sredstva za istraživanja: *UNAIDS, Swedish International Development Agency (SIDA), Global Fund to Fight HIV/AIDS, Tuberculosis and Malaria, UNDP i UNICEF.*

Za doprinos u realizaciji istraživanja Fondation PH Suisse – *Partnerships in Health* se zahvaljuje Federalnom Zavodu za javno zdravstvo i Institutu za zaštitu zdravlja Republike Srpske, predvođenim Dr. Draganom Stojisavljević i Dr. Zlatkom Vučinom. Iznimnu stručnu podršku u razvoju, provođenju i analizama istraživanja su pružile uposlenice Zavoda, Dr. Jelena Ravlija i Dr. Ljubica Jandrić, kojima se posebno zahvaljujemo.

Provedba istraživanja ne bi bila moguća bez doprinosa partnera iz lokalnog nevladinog sektora, Asocijacija za seksualno i reproduktivno zdravlje – XY, UG PROI, Action against AIDS i Margina, kojima se zahvaljujemo za učinkovitu provedbu istraživanja na terenu.

Posebne zahvale upućujemo supervizorima istraživanja i medicinskom osoblju za njihov terenski rad i doprinos u koordinaciji provedbe istraživanja.

POZADINA

Prema podacima rutinskog nadzora koji govore o 147 registriranih slučajeva HIV/AIDS u razdoblju 1986.-2007. godine, Bosna i Hercegovina se ne suočava sa epidemijom, ali okolnosti u zemlji predstavljaju potencijalnu opasnost od daljeg širenja HIV-a u narednom razdoblju. Ove okolnosti uključuju: loše socioekonomske uvjete, visoku nezaposlenost, nedovoljnu obrazovanost stanovništva, porast zloupotrebe psiho-aktivnih supstanci, prostitucija, trgovina ljudima, migracije-mobilna populacija, stigma, diskriminacija, ograničeni dijagnostički i terapijski kapaciteti za spolno prenosive infekcije, nepoznavanje teško dostupnih populacija sa rizičnim ponašanjem.

Dominantni način prijenosa HIV-a u Bosni i Hercegovini je prenos spolnim putem i to prvenstveno među heteroseksualnim, zatim homo/biseksualnim, odnosno osobama koje injektiraju droge. Stoga tri sub-populacione skupine, čije rizično ponašanje može doprinijeti daljem širenju («most» prema općoj populaciji) su seksualne radnice/ci, muškarci koji imaju seks sa muškarcima i injekcioni korisnici/ce droga, koji su iz tih razloga u fokusu biobihevijoralnih (BBS) studija koje se provode.

Naime, podaci rutinske statistike ne daju uvida u rizično ponašanje i HIV prevalencu među tim, posebno vulnerabilim subpopulacijama, a problemu doprinosi i njima teško dostupna adekvatna zdravstvena usluga.

Socijalne barijere, stvorene niskim stupnjem obrazovanja, neznanjem praćenim predrasudama, stigmom, diskriminacijom uzrokuju da su mnoge od skupina sa visoko-rizičnim ponašanjem marginalizirane i imaju ograničen pristup zdravstvenoj usluzi. Problem usložnjavaju obilježja ovih subpopulacija poput njihove teške dostupnosti, skrivenosti, njihove veličine, sociodemografskih obilježja, geografske distribucije, itd. Ova obilježja su uglavnom nepoznata, što otežava planiranje i primjenu adekvatnih promotivno preventivnih, ciljanih programa.

Uvođenjem druge generacije nadzora HIV/AIDS-a, aktivnosti se usmjeravaju na ove prioritetne skupine. Za to su, osim podataka rutinske statistike koji su pri tome i nepouzdana zbog znatnog podprijavljivanja, potrebni podaci epidemioloških bio-bihevijoralnih istraživanja (BBS) za uspostavljanje polaznih procjena prevalencije HIV-a u subpopulacionim skupinama, kao i obrazaca ponašanja radi procjene i kontrole rizika od HIV-a i evaluacije programskih aktivnosti (GF).

Biobihevijoralne studije (BBS) se sastoje od ponavljanih među-sektoralnih istraživanja, koja se sistematski provode s ciljem praćenja promjena u rizičnom ponašanju u odnosu na HIV/SPI.

CILJEVI

Generalni cilj BBS studije

Nadzor ponašanja među MSM i SW subpopulacijama u cilju procjene rizičnog ponašanja u odnosu na HIV/SPI.

Operativni ciljevi istraživanja

- Procijeniti demografski profil ciljnih skupina (MSM, SW)
- Procijeniti seksualno ponašanje (tip partnera, broj partnera...)
- Procijeniti i analizirati rizične faktore, osobito rizično ponašanje unutar ciljne populacije
- Identificirati razinu znanja/svjesnosti o HIV/SPI i korištenje kondoma
- Evaluirati zdravstveno stanje i potrebe ispitivane populacije (samoregistriranje SPI, testiranje, korištenje zdravstvene usluge i drugo).

II. Cilj istraživanja

- Ispitati znanje, stav i ponašanje u odnosu na HIV/SPI među muškarcima koji imaju seks sa muškarcima (MSM), odnosno među seksualnim radnicama (SW).
- Procijeniti prevalencu HIV-a, spolno i krvlju prenosivih infekcija i udruženost rizičnog ponašanja među MSM, odnosno SW subpopulacijom.
- Ustroj polaznih (baseline) podataka za dalji nadzor u okviru Plana monitoringa i evaluacije programa „*Koordinirani državni odgovor na HIV/AIDS i tuberkulozu u ratom pogođenom i izuzetno stigmatiziranom okruženju*“.

METODOLOGIJA I ISPITANICI

Istraživanje je provedeno kao studija presjeka među MSM, odnosno među SW subpopulacijom. Terenskim istraživanjem, primjenom standardiziranog upitnika (metodom intervjua) i uzorkovanjem krvi za laboratorijsko testiranje na HIV, HBV, HCV i lues, obuhvaćeno je 231 ispitanika iz MSM subpopulacije i 150 ispitanica iz subpopulacije seksualnih radnica (SW).

1. Ciljna populacija

- Seksualne radnice (SW) – definirane kao osobe ženskog spola koje razmjenjuju seksualne usluge za novac ili drugu vrijednost (npr. droga);
- Muškarci koji imaju seks sa muškarcima (MSM) - definirani kao bilo koja osoba muškog spola koja je bila uključena u seksualne aktivnosti sa drugim muškarcem

2. Mjesto istraživanja

Istraživanje je provedeno na većim, urbanim lokacijama: Sarajevo (MSM, SW), Tuzla (MSM, SW), Zenica-Travnik (SW), Mostar (SW), Banjaluka (MSM, SW), Bijeljina (SW), Prijedor (SW, MSM). Sva mjesta su selektirana na bazi procijenjenog prisustva visoko rizičnih skupina, dostupnosti terenskih (outreach) radnika, angažiranosti NVO i dostupnosti pouzdanih informacija.

3. Okvir uzorka

Seksualne radnice (SW=150), zatečeno stanje (nije obavezno rezidentno stanovništvo)

Kriteriji uključivanja

- ispitanica se samo-identificira kao seksualna radnica
- imala je plaćenu seksualnu uslugu (penetrantni seks) **u proteklih 12 mjeseci**
- starija je od 16 godina za bihevijoralno, starija je 18 godina za BBS (i testiranje!)
- sudjeluje u studiji uz informirani pristanak na HIV/STI testiranje

Muškarci koji imaju seks sa muškarcima (MSM=230) zatečeno stanje, nije obavezno rezidentno stanovništvo)

Kriteriji uključivanja

- ispitanik se samo-identificira kao MSM
- imao je seksualni odnos sa muškarcem u proteklih 6 mjeseci
- stariji je od 16 godina za bihevijoralno, stariji je od 18 godina za BBS (i testiranje!)
- sudjeluje u studiji uz informirani pristanak na HIV/STI testiranje

4. Vremenski okvir istraživanja

- Januar/siječanj- februar/veljača 2008. godine (9 sedmica/tjedana)

5. Metodologija prikupljanja podataka

Ispitanici oba uzorka su kontaktirani metodom multiple „snowball“ tehnike.

Nakon prethodno prikupljenih kvantitativnih i kvalitativnih podataka iz različitih izvora (to su sekundarni podaci različitih službi – popis, policija, NVO i drugi koji rade sa određenom populacijom), provedeno je preliminarno kvalitativno istraživanje „mapiranje“ terena- uspostavljeni su inicijalni izvori informacija, preko kojih se došlo do drugih „članova“ ciljne subpopulacije.

Od početka istraživanja smo prihvatili „ograničena“ metodologije, zbog određene „pristrasnosti“ uzorka jer odabir nije slučajna, a u uzorak su ulazili oni „dostupniji“.

6. Terenski timovi

Odabrani ispitanici/ce su bili obrađeni (intervju i uzorkovanje krvi) na za to prihvatljivom, prethodno dogovorenom mjestu ili putem mobilnog tima, kada su to okolnosti dopuštale.

Obje ciljne skupine su imale mogućnost rada sa mobilnim timovima.

Istraživački terenski tim je bio sastavljen od intervjuera, zdravstvenog radnika/ce (radi uzorkovanja i otprema krvi u laboratorij), koji su prethodno obučeni i imali su na raspolaganju vodič, tj. pisane smjernice za rad.

7. Priprema i rad na terenu

Ispitanici su anketirani („u četiri oka“) primjenom standardiziranog upitnika. Anketiranje je bilo dobrovoljno, anonimno, povjerljivo, ispitanicima je prethodno objašnjeno da će sve informacije i razgovor ostati povjerljivi, i nakon njihova informiranog pristanka, provedenog savjetovanja prije testiranja, uzet je biološki materijal za laboratorijsko testiranje. Materijal je u daljem procesu šifriran i službeno dostavljen u prethodno određene laboratorije kliničkih centara u Sarajevu, Tuzli, Zenici, Mostaru i u laboratorij Instituta za zaštitu zdravlja u Banjaluci.

Uzorci su obrađeni primjenom ELISA testova novije generacije.

Svaki ispitanik/ca je dobio određenu materijalnu kompenzaciju za vrijeme utrošeno za sudjelovanje u studiji, kao i broj kontakt telefona na koji, ako želi, se može kroz 15 dana (ovisno od laboratorije koja radi analize), informirati o mogućnosti dobijanja rezultata i eventualnog uključivanja u post-test savjetovanje.

8. Suglasnost etičkog povjerenstva

Protokol istraživanja i anketni upitnici su bili dostavljeni etičkom povjerenstvu koje je dalo suglasnost na provedbu istraživanja koje, poštujući principe Helsinške Deklaracije, nije dovelo u pitanje dostojanstvo i pravo ispitanika na zaštitu privatnosti, a svakom ispitaniku je objašnjena svrha istraživanja i da će dobiveni podaci poslužiti za postizanje osobne i kolektivne koristi u zaštiti zdravlja istraživane i opće populacije.

9. Prikupljanje, obrada i statistička analiza podataka

Nakon logičke obrade, prikupljeni podaci su uneseni u elektronsku bazu, statistički obrađeni primjenom računalnog programa SPSS i uneseni u završni izvještaj.

10. Očekivani-postignuti rezultati

- Naučene lekcije za buduća istraživanja
- Standardiziran pristup u razvoju upitnika
- Testirana metodologija bio-bihevijornog istraživanja koje je planirano provoditi svake dvije godine
- Uspostava baznih podataka predviđenih Planom M&E Global fonda i UNGASS-a čime se ispunjava obveza države preuzeta potpisivanjem Deklaracije
- Doprinos uspostavi II generacije nadzora

ISTRAŽIVANJE RIZIČNOG PONAŠANJA U ODNOSU NA HIV
PREVALENCU MEĐU GRUPAMA POD POVEĆANIM RIZIKOM

x

e

M S M

a

n

a n

SAŽETAK

Istraživanje rizičnog ponašanja među MSM subpopulacijom koje se vezuje za vulnerabilnost od HIV/SPI provedeno je u razdoblju siječanj/veljača 2008. godine na uzorku od 224 ispitanika u četiri urbana područja u Bosni i Hercegovini.

Subpopulacija muškaraca koji imaju seksualne odnose sa muškarcima (MSM) predstavlja posebno osjetljivu skupinu u odnosu na HIV/SPI, i ta vulnerabilnost se povećava usljed načina ponašanja, marginaliziranja, stigmatiziranja, nedostupnosti zdravstveno-socijalne zaštite.

Obzirom da se radi o „skrivenoj“ populaciji, biobihevijoralna studija omogućava adekvatan pristup, tehnike za realnu procjenu vrste i stupnja rizičnog, kao i protektivnog ponašanja i druge mehanizme prevencije.

Svrha istraživanja je bila na uzorku populacije sa posebno rizičnim ponašanjem (MSM) procijeniti prevalencu HIV/SPI, rasprostranjenost rizičnih kao i protektivnih spolnih ponašanja, što bi omogućilo uspostavu baznih podataka i planiranje ciljanih preventivnih programa.

Primjenom standardiziranog upitnika prikupljeni su podaci o sociodemografskim obilježjima, znanju, svjesnosti o riziku, seksualnom ponašanju ispitanika (broj i tip partnera: stalni partneri, slučajni partneri, HIV pozitivni partneri, ženski partneri), upotreba kondoma, samoregistrirane SPI, testiranje i drugo.

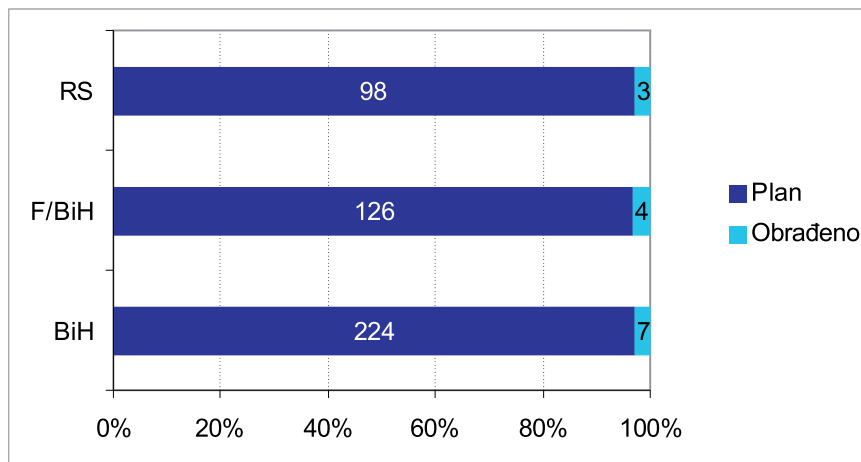
Podaci su obrađeni i prezentirani kao ukupni uzorak i uporedno za entitete, kao i posebno obrađen poduzorak mladih od 18-24 godine.

Dobiveni podaci ukazuju na određenu vulnerabilnost istraživane populacije, vezanu za rizično ponašanje i složenu mrežu seksualnih partnera, koja doprinosi seksualnom miješanju populacija sa visoko-rizičnim ponašanjem sa populacijama sa nisko-rizičnim ponašanjem, što može predstavljati most prema općoj populaciji.

REZULTATI

Istraživanjem koje je provedeno tijekom perioda januar/siječnja –februar/veljača 2008. godine, obuhvaćen je 231 ispitanik (FBiH-131, RS-100). Ispitanici su selektirani „snowball“metodom (metodom snježne grudve), na četiri urbana lokaliteta: Sarajevo (88), Tuzla (41), Banja Luka (70), Prijedor (31).

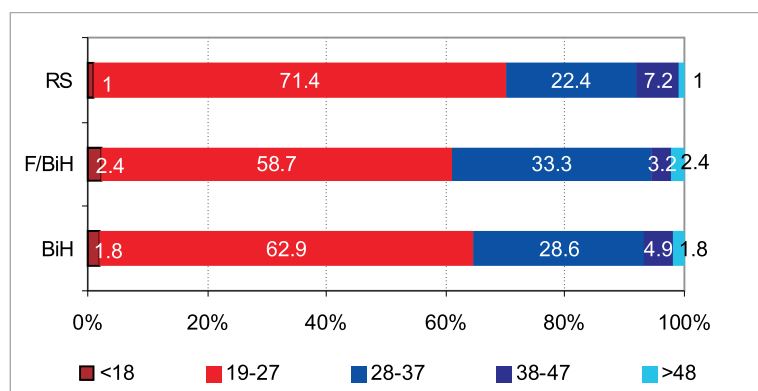
Nakon logičke obrade prikupljenih podataka, iz dalje analize su isključeni podaci za sedmero anketiranih (Grafikon 1).

Grafikon 1. Uzorak ispitanika-stopa odgovora

Demografske karakteristike

U ukupnom uzorku, najveći broj ispitanika je u dobnoj skupini od 18-27 godina (BiH-62,9%, FBiH-58,7% i RS-71,4%). Prosječna dob ispitanika je 26 godina ($X = 26,94$; $\delta = 6,97$), najmlađi 16 godina, najstariji 59 godina.

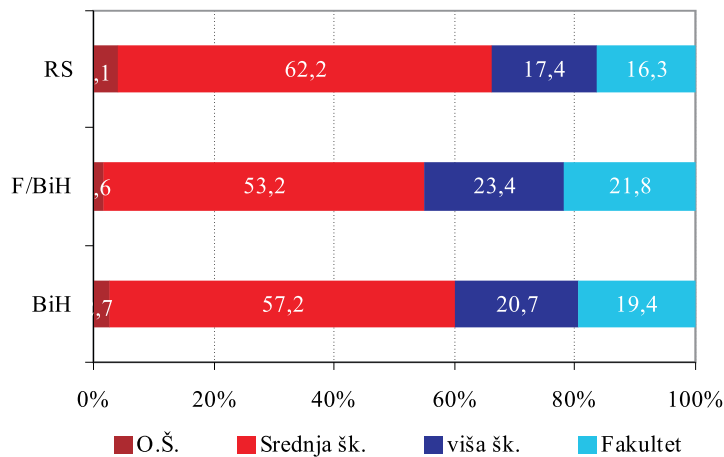

Grafikon 2 : Struktura ispitanika po dobnim grupama

REZULTATI

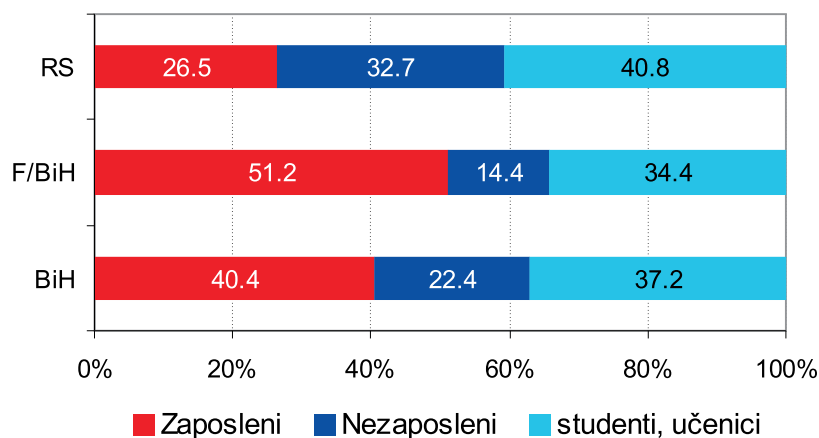
Gotovo svi ispitanici (97,3%) su državljani Bosne i Hercegovine (99,2% u FBiH i 94,9% u RS), pretežno iz gradske sredine (BiH-97,3%). Više od 95% ispitanika živi duže od jedne godine u mjestu ispitivanja.

Respondenti su bili različitih socijalno-ekonomskih profila, od nezaposlenih do obrazovanih profesionalaca. Najveći broj ispitanika su studenti ili učenici (BiH-37,1%, FBiH-34,1%, RS-40,8%). U strukturi zanimanja, nešto je veća zastupljenost ispitanika (15%) uposlenih u uslužnim djelatnostima (ugostiteljstvo, trgovina...itd.).

Grafikon 3. Struktura uzorka prema stupnju obrazovanja ispitanika

Najveći broj ispitanika ima srednju stručnu spremu BiH-57,2% (FBiH-53,2%, RS-62,2%), 20,7% višu (FBiH-23,4%, RS-17,4%) i 19,4% ih je sa visokom stručnom spremom (FBiH-21,8%, RS-16,3%).

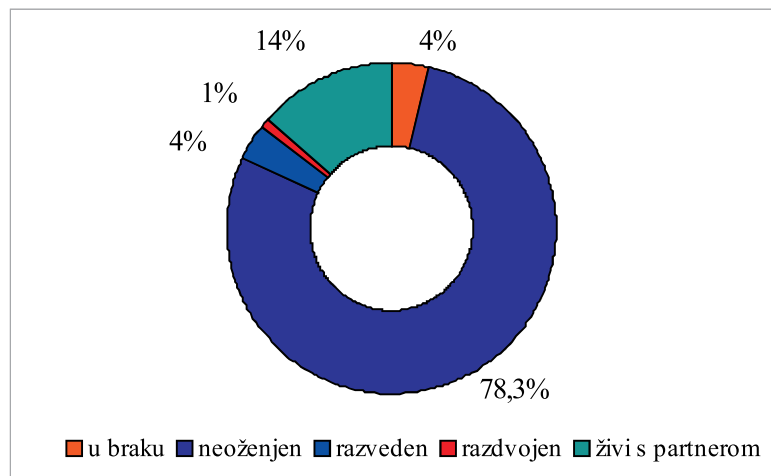

Grafikon 4: Ispitanici prema zaposleničkom statusu

REZULTATI

Procjenjuje se da je 40% istraživane populacije zaposleno, gotovo dvostruko više u Federaciji nego u RS (Grafikon 4).

U prosjeku (ne računajući učenike i studente koji su zastupljeni sa 37%), preko 22% respondenata je nezaposleno (FBiH-14,4%, RS 32,7%).

Grafikon 5: Struktura uzorka prema bračnom statusu ispitanika

S obzirom na bračni status, 78,3% ispitanika je neoženjeno (FBiH-83,1%, RS-72,2%), 14% živi s partnerom, 4% ih prijavljuje da su u braku, 5% je razvedenih, odnosno živi razdvojeno (Grafikon 5).

Seksualno ponašanje MSM ima implikacije na reproduktivno zdravlje oba spola. 153 (68 %) ispitanika navode da su imali seksualne odnose sa ženom, s tim da je 100 ispitanika imalo takav odnos u proteklih 12 mjeseci, i u tom razdoblju, svaki od ispitanika prijavljuje u prosjeku po dvije žene-seksualne partnerice, a 34/153 ispitanika su trenutno u vezi/braku sa ženom. Od ispitanika koji su imali seksualni odnos sa ženama, pri posljednjem odnosu kondom je korišten u 52% slučajeva. 42% ispitanika nije koristilo kondom, dok 6% ispitanika nije dalo odgovor na ovo pitanje.

Znanje o HIV infekciji

Odgovori na pitanja o načinu prenosa virusa, procjeni sopstvenog rizika od HIV/STI infekcije su prikazani u Tablici 1. Blizu 50% anketiranih među MSM ispitanicima, svoj osobni rizik od HIV infekcije procjenjuju malim, 16,5% ih smatra da rizik za njih ne postoji (osobito ispitanici u FBiH-21,4%, u odnosu na ispitanike u RS-10,2%). Manje od 10% ispitanika smatra da je za njih rizik od HIV/SPI veliki (u Federaciji, njih 5,6% smatra da je rizik veliki, a u RS taj je broj nešto veći- 15,3% (Tablica 1).

REZULTATI

Tablica 1. Pregled rezultata -odgovora ispitanika na pitanja o znanju o HIVAIDS-u

P i t a n j a	BiH	F/BiH	RS
Samoprocjena rizika	n=224	n=126	n=98
Rizik ne postoji	16,5	21,4	10,2
Rizik je mali	49,6	51,6	46,9
Rizik je umjeren	24,1	21,4	27,6
Rizik je veliki	9,8	5,6	15,3
Znanje o HIV statusu partnera (sadašnjeg ili posljednjeg)	n=223	n=125	n=98
Partner se nikad nije testirao	27,8	22,4	34,7
Da, on je HIV +	0,4	0,8	-
Da, on je HIV -	27,4	32,8	20,4
Nismo razgovarali o tome	44,4	44,0	44,9
Uporabom kondoma može se smanjiti rizik od zaraze HIV-om	n=224	n=126	n=98
Da	98,2	98,4	92,8
Ne	1,3	1,6	1,0
Ne zna	0,4		1,0
Osoba koja izgleda zdravo može biti zaražena HIV-om	n=223	n=126	n=97
Da	83,4	76,2	92,8
Ne	4,0	3,2	5,2
Ne zna	12,6	20,6	2,1
HIV-om se može zaraziti koristeći pribor za jelo koji je koristila osoba sa HIV-om	n=223	n=125	n=98
Da	9,4	6,4	13,3
Ne	74,4	75,2	73,5
Ne zna	16,1	18,4	13,3
HIV-om se može zaraziti upotrebom već korištene igle	n=223	n=125	n=98
Da	99,6	99,2	100,0
Ne zna	0,4	0,8	
Spolno prenosivom inf. (SPI) se može zaraziti oralnim seksualnim odnosom	n=221	n=123	n=98
Da	70,6	76,4	63,3
Ne	11,3	3,3	21,4
Ne zna	18,1	20,3	15,3
Moguća je zaraza HIV-om, ako partner ejakulira u usta	n=223	n=125	n=98
Da	66,4	73,6	57,1
Ne	12,1	6,4	19,4
Ne zna	21,5	20,0	23,5

n=broj ispitanika koji su odgovorili na zadano pitanje

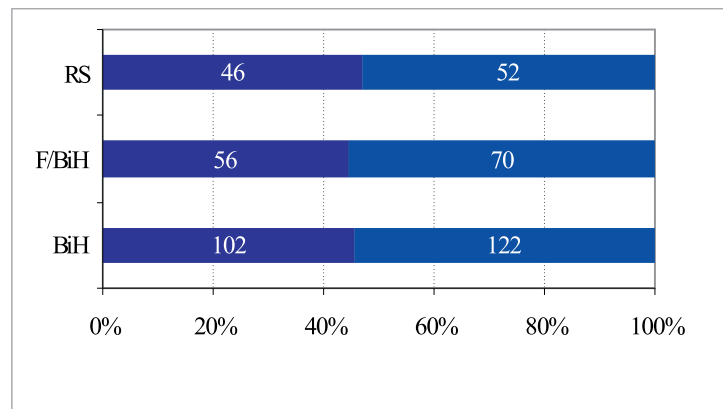
REZULTATI

Blizu trećine ispitanika zna HIV status svog partnera, 27,8% ih navodi da se partner nikada nije testirao (FBiH-22,4%, RS-34,7%), dok najveći postotak, njih 44%, ne zna HIV status svog partnera jer o tome nisu razgovarali.

Da se upotrebom kondoma može smanjiti rizik od zaraze HIV-om, zna 98% ispitanika. Također u visokom postotku (83,4%), ispitanici znaju da osoba koja izgleda zdravo može biti zaražena HIV-om, ali istovremeno, njih 12,6% izjavljuje da ne zna (osobito ispitanici sa područja FBiH-20,6%). Nešto su slabiji rezultati u odgovorima na pitanje «može li se zaraziti HIV-om upotrebom zajedničkog pribora za jelo», jer svaki četvrti ispitanik nije dao prihvatljiv odgovor. 9% ispitanika smatra da je zaraza tim putem moguća, dok ih 16% navodi da ne zna, što može doprinijeti određenoj stigmi i diskriminaciji osoba koje žive s HIV-om. U visokom postotku (99,6%) respondenti daju tačan odgovor na pitanje o riziku zaražavanja upotrebom već korištene igle.

Oko 70% njih daje točne odgovore na pitanje o mogućnosti zaražavanja HIV-om, odnosno spolno-prenosivom infekcijom oralnim putem, ali je relativno visoka stopa onih koji navode da ne znaju (20%).

I pored relativno dobrog poznavanja načina zaražavanja HIV-om, više od 80% ispitanika smatra da postoji određeni osobni rizik od HIV infekcije, preko 50% ispitanika navodi da nisu ništa promijenili u svom ponašanju u proteklih šest mjeseci kako bi smanjili rizik od HIV-a (Grafikon 6).v

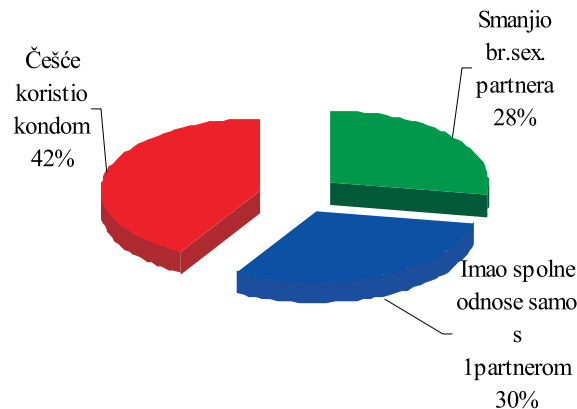

Grafikon 6. Reduciranje rizičnog ponašanja u proteklih 6 mjeseci

Od 102 ispitanika koji su naveli da su u proteklih šest mjeseci nešto promijenili u svom ponašanju u cilju smanjenja rizika od HIV/SPI, najveći dio, njih 48% izjavljuje da češće koriste kondom (Grafikon 7).

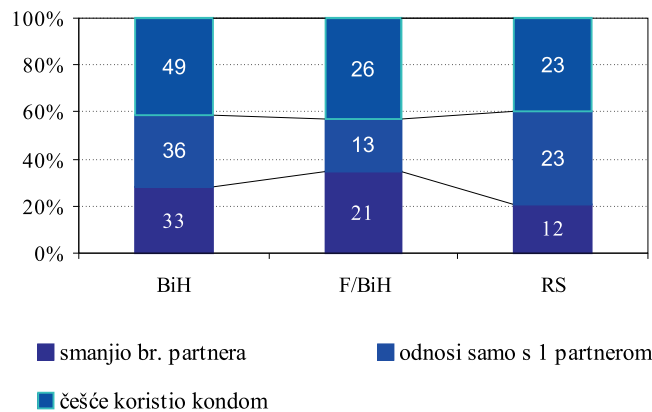

REZULTATI

Grafikon 7: Promjene u ponašanju-redukcija rizika u proteklih 6 mjeseci

Ispitanici s područja Republike Srpske, u jednakom postotku navode korištenje kondoma i prakticiranje seksualnih odnosa samo s jednim partnerom, dok ispitanici u FBiH, kao najčešći način smanjenja rizika od HIV/SPI u proteklih 6 mjeseci, pored češćeg korištenja kondoma, navode smanjenje broja partnera.

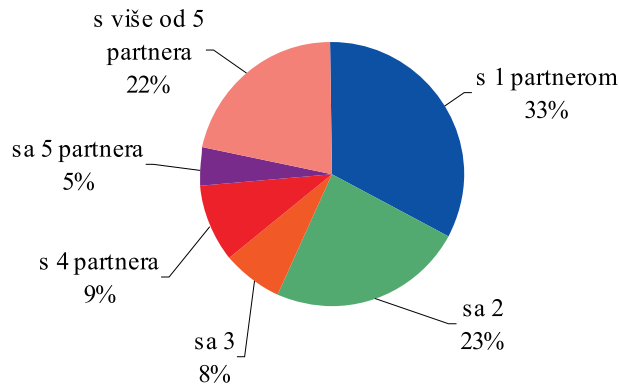

Grafikon 8: Redukcija rizika od HIV/STI- po izjavi ispitanika

Seksualno ponašanje

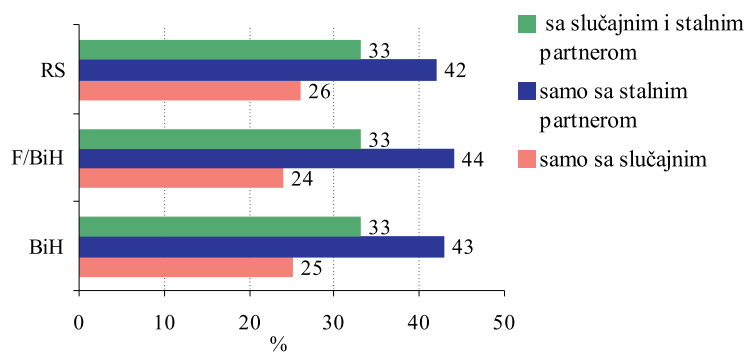
Seksualni odnos s multiplim muškim partnerima prijavljuje visok postotak respondenata. Njih 67% navodi da su u proteklih šest mjeseci imali analni seksualni odnos s dva i više muških partnera. Svaki ispitanik prijavljuje u proteklih šest mjeseci u prosjeku po pet muških seksualnih partnera ($X=4,90$; $\delta=10,97$). Jedna trećina ispitanika navodi da su u proteklih šest mjeseci imali analni seksualni odnos samo s jednim partnerom, 23% sa dva, sa pet i više partnera 22% (FBiH-32%, u RS-9%), (Grafikon 9).

REZULTATI

Grafikon 9: **Struktura ispitanika prema broju muških seksualnih partnera**

Od ukupnog broja ispitanika (224), njih 43% navodi da su u proteklih šest mjeseci imali seksualni odnos samo sa stalnim partnerom, 25% samo sa slučajnim, a 33% i sa slučajnim i sa stalnim muškim partnerom (Grafikon 10).

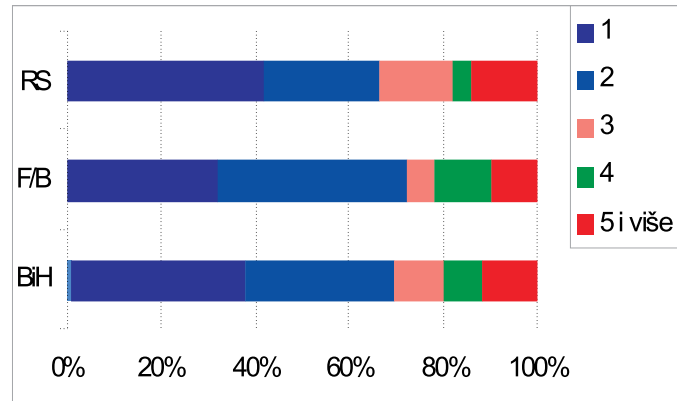
Grafikon 10: **Ispitanici prema tipu muškog seksualnog partnera**

Najmanji je postotak ispitanika koji prijavljuju spolni odnos samo sa slučajnim muškim partnerom. Uočljiva je sličnost u distribuciji ispitanika (FBiH i RS) prema tipu seksualnog, muškog partnera.

Od ukupnog broja ispitanika, njih 146 (65,2%) trenutno imaju stalnog partnera, njih 73% prijavljuju da imaju seksualne odnose samo sa stalnim partnerom.

Prema podacima istraživanja, seksualno ponašanje MSM ispitanika nije ograničeno samo na muške partnere jer 153 (68,3%) ispitanika prijavljuje seksualno iskustvo sa ženom.

REZULTATI

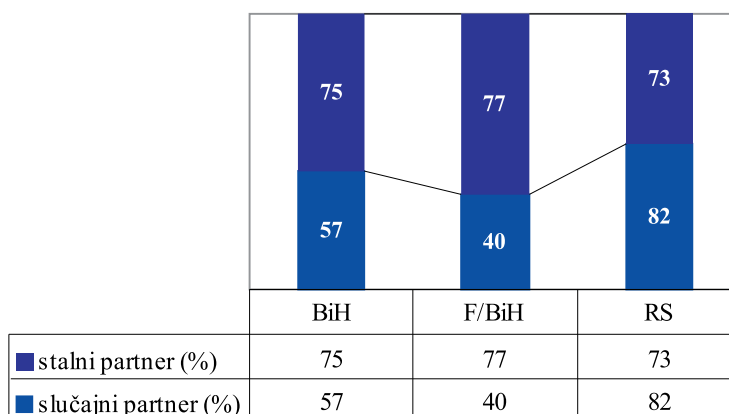

Grafikon 11 : Struktura ispitanika prema broju seksualnih partnerica, u 12 mjeseci

Od svih ispitanika koji su ikada imali seksualne odnose sa ženom (n= 153), trenutno je u vezi sa ženom njih 34 (15%). U proteklih 12 mjeseci, 100 ispitanika prijavljuje seksualni odnos sa ženom, svaki od njih u prosjeku je imao seksualne odnose sa dvije žene. Udio ispitanika prema broju seksualnih partnerica u prethodnih 12 mjeseci, prikazan je na Grafikonu 11.

Prijavljena upotreba kondoma

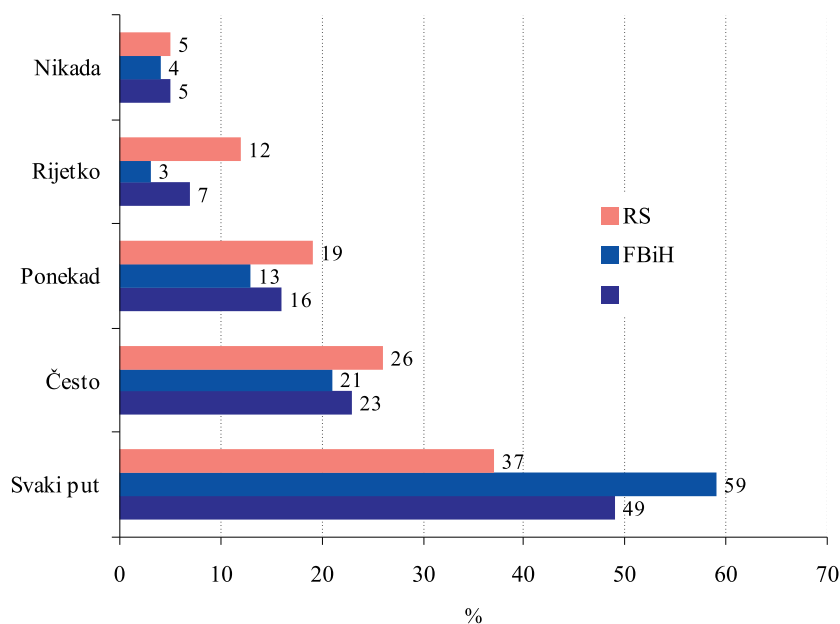
Iako su u visokom postotku (98%) svjesni da ispravno korištenje kondoma smanjuje rizik transmisije HIV/STI-e, u prosjeku u proteklih 6 mjeseci, 75% respondenata prijavljuje upotrebu kondoma pri analnom seksualnom odnosu sa stalnim partnerom, dok je sa slučajnim partnerom taj postotak niži (57%), osobito među respondentima u FBiH –40% (Grafikon 12).

Grafikon 12: Upotreba kondoma pri odnosu sa slučajnim/stalnim partnerom

REZULTATI

Poredeći učestalost korištenja kondoma pri analnom seksualnom odnosu sa stalnim i slučajnim partnerom, ispitanici u prosjeku navode da češće koriste kondom pri odnosu sa stalnim partnerom (BiH, 75%, FBiH, 77%). Ispitanici u RS u većem postotku koriste kondom pri seksualnom odnosu sa slučajnim partnerom (82%) mada u visokom postotku slučajeva (73%) kondom koriste i sa slučajnim partnerom. (Grafikon12). Podaci o učestalosti korištenja kondoma pokazuju da 5 -16% do od ukupnog broja ispitanika koji prijavljuju seksualni odnos sa slučajnim partnerom (128) nisu nikada, odnosno rijetko su ili ponekad koristili kondom u proteklih šest mjeseci (Grafikon13).

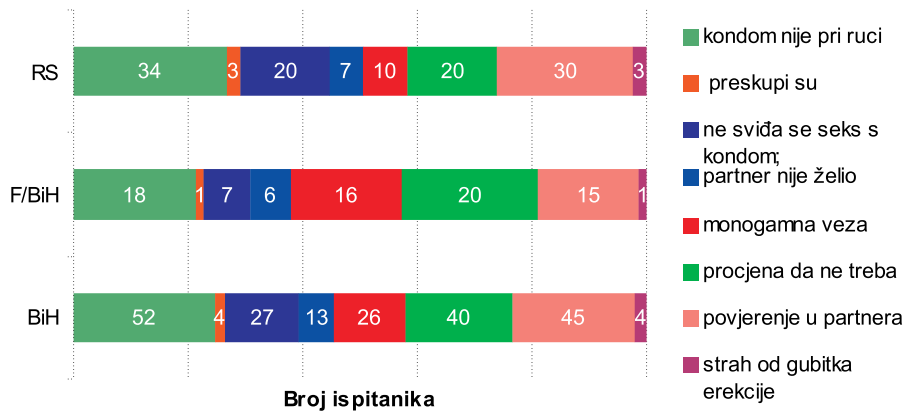

Grafikon 13: **Korištenje kondoma pri seks.odnosu sa slučajnim partnerom**

Od 128 respondenata koji su prijavili seksualni odnos sa slučajnim partnerom u proteklih šest mjeseci, samo njih 49% je pri svakom analnom seksualnom odnosu s muškim partnerom koristilo kondom svaki put (FBiH-59,2%, RS-36,8%), zatim 23,4% ih je koristilo kondom-često, a između 4 i 5% niti jednom nisu koristili kondom što je statistički povezano sa grupom ispitanika koji imaju samo jednog partnera ($p < 0,01$).

Od 73 ispitanika koji su imali seksualni odnos i sa stalnim i sa slučajnim partnerom, 56,2% je koristilo kondom pri zadnjem seksualnom odnosu (FBiH-63,4%, RS-46,9%).

REZULTATI

Grafikon 14: Razlozi nekorištenja kondoma pri analnom sex-odnosu s muskarcem

Kao razlog nekorištenja kondoma pri analnom seksualnom odnosu u proteklih šest mjeseci, ispitanici najčešće navode to što kondom nije bio „pri ruci“, zatim povjerenje u partnera, procjena da „s tim partnerom nije potreban kondom“! (Grafikon 14.)

Od 219 ispitanika koji su odgovorili na pitanje o korištenju lubrikanata, 75% respondenata prijavljuje upotrebu lubrikanta pri zadnjem analnom seksualnom odnosu, većinom (74%) su to bili tvornički preparati na bazi vode što bi predstavljalo ispravan izbor za letex kondome kako bi se spriječilo pucanje.

Ostali rizici u seksualnom ponašanju MSM subpopulacije

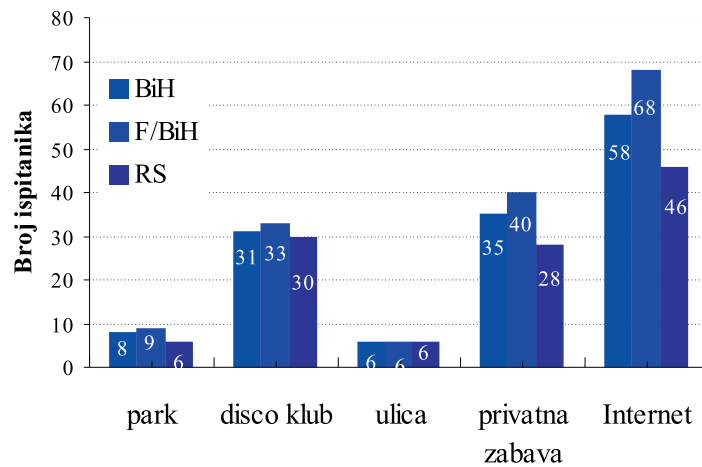
Nijedan ispitanik, od njih 223, nije imao analni seksualni odnos sa HIV pozitivnom osobom, ali je njih 5,8% odbilo odgovoriti na ovo pitanje (FBiH-9,5%, RS-1%)!

16% ispitanika navodi da su imali seksualni odnos u grupi (sa dva i više partnera) i pri tome njih 13 (od 36 koji su prijavili takav odnos) nije koristilo kondom (taj postotak je znatno veći u RS, 10/16 ispitanika).

Seksualne odnose pod utjecajem droge prijavilo je 22% ispitanika, više u RS (32,7%) nego u FBiH (13%). Taj postotak je još veći kad je u pitanju analni seksualni odnos sa muškim partnerom u posljednjih šest mjeseci pod utjecajem alkohola (56%).

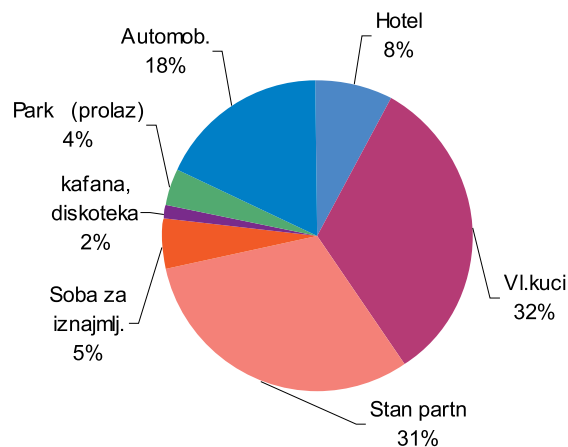
U vezi mjesta i načina na koji najčešće pronalaze muškog seksualnog partnera (ovo pitanje u upitniku je davalo mogućnost više odgovora), ispitanici navode: Internet u 58,3% (FBiH-68%, RS-46%) slučajeva, privatna zabava, u 35% slučajeva, disko klub u 31,4% slučajeva i ostalo (park, ulica). (Grafikon 15).

REZULTATI

Grafikon 15: Mjesta gdje ispitanici pronalaze muške seksualne partnere

Mjesta gdje, po izjavi ispitanika, MSM najčešće imaju seksualne odnose sa muškim seksualnim partnerima su: privatni stan, kuća, automobil, hotel i dr. (Grafikon16).

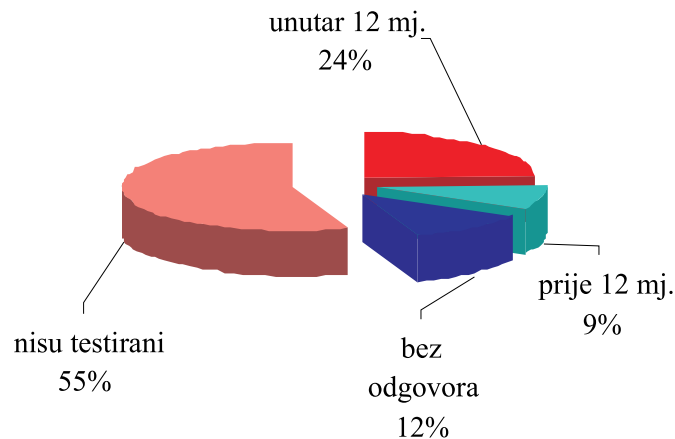

Grafikon 16: Najčešća mjesta održavanja seksualnih odnosa

82% ispitanika, znaju osobne podatke svog posljednjeg muškog seksualnog partnera. 41% njih navodi, da poznaju imenom i prezimenom, između 10 i 20 osoba koje su istog seksualnog ponašanja. Prosječan broj osoba koje ispitanici poznaju, a da su istog seksualnog ponašanja je 28 (F BiH-33, RS-22).

REZULTATI

Podaci o učestalosti odlazaka na mjesta gdje se sastaju muškarci koji imaju seksualne odnose sa muškarcima pokazuju da prosječno 56% ispitanika nisu išli na takva mjesta u proteklih šest mjeseci (Grafikon 17).

Grafikon 17: Učestalost posjeta mjestima okupljanja MSM, 6 mjeseci

Prema dobivenim podacima, ispitanici iz RS prijavljuju češće odlaske na mjesta sastajanja muškaraca koji imaju seksualne odnose s muškarcima.

Od 224 ispitanika koji su odgovorili na pitanja o pružanju i primanju *seksualnih usluga u zamjenu za novac* ili neku drugu materijalnu dobit, 8-9% ih je odgovorilo da takve usluge pružaju/primaju povremeno i rijetko, dok je preko 91% njih odgovorilo- da nikada nisu pružali, niti primali seksualne usluge u zamjenu za novac ili nešto drugo.

Od 224 ispitanika, 65% njih navode, da imaju stalnog seksualnog partnera odnosno stalnu vezu, i u 73% slučajeva, imaju seksualni odnos samo sa stalnim partnerom.

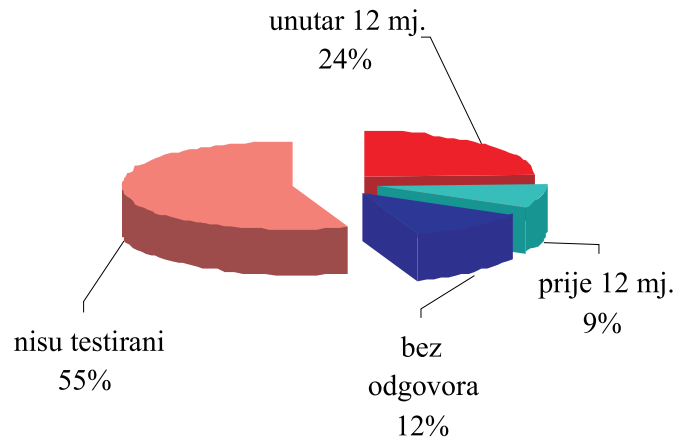
Samoregistriranje spolno prenosivih infekcija (SPI)

Od ukupnog broja anketiranih, 10% ih navodi da su imali neku od SPI: gonereja (6), HPV (6), genitalni herpes (2), HCV infekciju (8- što se može objasniti podatkom da je 5 ispitanika navelo injekcijsko korištenje droge). Kod sumnje na SPI, oko 40% ispitanika izjavljuje da bi potražili pomoć kod liječnika obiteljske medicine, privatnog liječnika, njih 7% pomoć bi potražilo u ljekarni («samoliječenjem»). Od ostalih rizika, 102 ispitanika (46 %) navodi iskustvo sa uzimanjem droge (FBiH 42, RS 60) od kojih 15 injekciono (svi u RS, od kojih osmero navode razmjenu pribora za ubrizgavanje droge). Oko 8% ispitanika ima iskustvo izdržavanja kazne zatvora (što se često kvalificira kao determinirajući faktor rizičnog ponašanja).

REZULTATI

Testiranje na HIV/SPI

Od ukupnog broja ispitanika, njih 100 (45%) je testirano jednom ili više puta na HIV, i u visokom postotku (94% od ukupno testiranih), znaju rezultat testa.

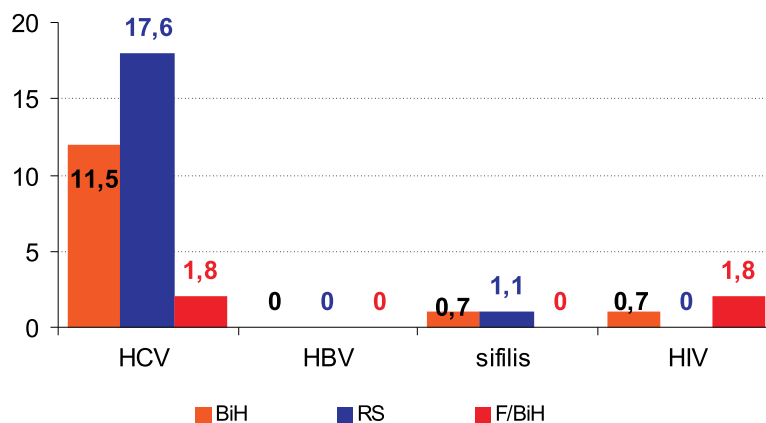

Grafikon 18: Struktura ispitanika prema datumu urađenog HIV testa

Od ukupno 196 ispitanika koji su odgovorili na pitanje o ranijem HIV testiranju, 52 ispitanika prijavljuje testiranje u proteklih 12 mjeseci, što čini 26,5% od ukupno anketiranih (FBiH-38,1%, RS-4,3%), i njih 50 (96%) zna rezultat testa.

Rezultat testiranja

Od ukupnog uzorka od 224 participanta, njih 148 (66%) je, uz informirani pristanak, testirano na HIV, HCV, HBV i sifilis (respondentna stopa za lab.testiranje je iznosila FBiH 45,2% i RS 94,9%). Broj testiranih na HIV 152 (FBiH-61, RS-91)

Grafikon 19: Stopa pozitivnih rezultata testiranih na HIV, HCV, HBV, sifilis

Rezultati istraživanja za ispitanike dobne skupine od 18 do 24 godine

Od 152 ispitanika testirana na HIV, stopa pozitivnih je 0,7%. Od 148 testiranih na HCV, dobivena je prevalenca od 11,5%. Prevalenca sifilisa je ista kao prevalenca HIV-a, 0,7% HBV. Testiranje nije detektiralo niti jednog HB antigenošu (uz napomenu da drugi markeri HBV infekcije nisu rađeni).

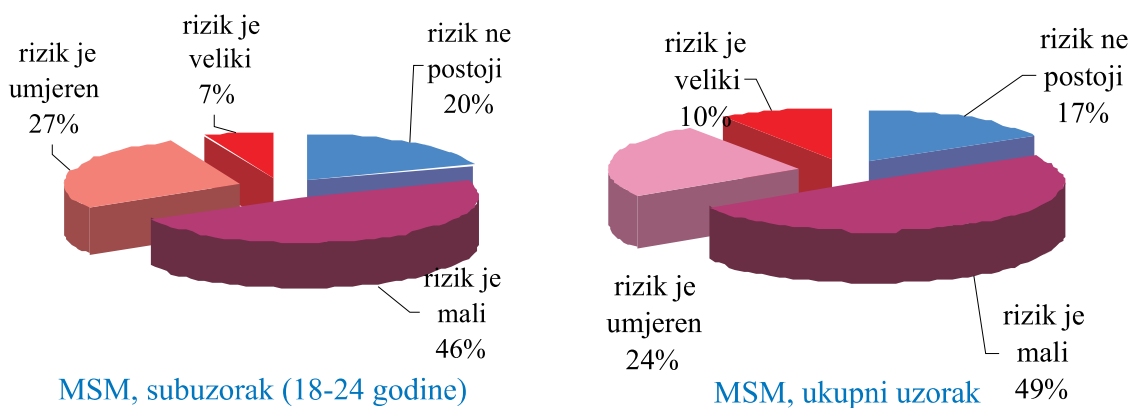
Udio ispitanika u dobi od 18 do 24 godine u ukupnom uzorku je 41,1% (FBiH 37,3%, RS 45,9%), prosječne dobi oko 22 godine ($X=21,7$, $\delta=1,62$).

Demografske karakteristike

Većinom (94,4%) su BiH državljani (FBiH-97,8 %, RS-97,8%), pretežno iz gradske sredine (98,9%), i preko 90% ispitanika živi duže od jedne godine u mjestu ispitivanja. Većina ispitanika ima srednju stručnu spremu, BiH-58,7%. Najveći broj ispitanika (63%) su studenti i učenici. Prosječna stopa zaposlenosti je oko 23%, sa nešto većom zastupljenošću uposlenih u uslužnim djelatnostima (ugostiteljstvo, trgovina.) S obzirom na bračni status ispitanika, većina je neoženjenih (85,7%), 1,1% ih je braku, 2,2 % razvedenih i 11% živi s partnerom.

Znanje o HIV infekciji

Većina ispitanika (46,7%) smatra-da je njihov osobni rizik od HIV infekcije mali, 19,6% smatra da rizik ne postoji (to je nešto veći postotak od onog na ukupnom uzorku), i 6,5% ih smatra da je rizik veliki, što je manji postotak od onog na ukupnom uzorku (Grafikon 19).

Grafikon 19: Samoprocjena rizika -uporedno mladi (18-24 g.) i ukupan uzorak

REZULTATI

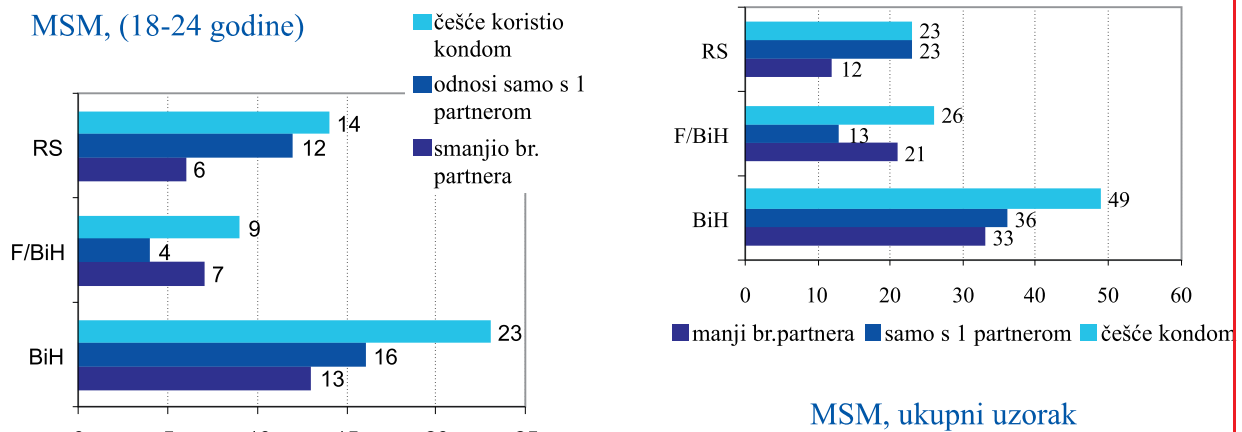
Općenito mlađa skupina MSM ispitanika u manjem postotku procjenjuje da je njihov osobni rizik od HIV-a velik, odnosno u većem postotku smatra da osobni rizik od HIV infekcije ne postoji.

Na pitanje o poznavanju HIV statusa partnera, slično podatku dobivenom na ukupnom uzorku, većina ispitanika (44,6%) navodi, da nisu razgovarali o tome s partnerom, nešto veći postotak (1,1%) navodi da znaju da im je partner HIV pozitivan.

U visokom postotku (98,9%) ispitanici znaju da se pravilnom upotrebom kondoma može smanjiti rizik od zaraze HIV-om. Također, u visokom postotku (84,8%), znaju da osoba koja izgleda zdravo može biti zaražena HIV-om, ali ih 12% izjavljuje da ne zna.

Nešto slabije rezultate na pitanje „može li se zaraziti HIV-om upotrebom zajedničkog pribora za jelo?“ Oko 64,8% ih je točno odgovorilo, a 16% navodi da ne zna.

Na pitanje da li se HIV-om može zaraziti upotrebom već korištene igle, svi ispitanici daju točan odgovor. Oko 72% ispitanika navodi da se HIV/SPI mogu prenijeti oralnim putem, ali je relativno visoka stopa onih koji ne znaju (17,6%). Iako mladi MSM približno isto procjenjuju sopstveni rizik od HIV infekcije kao i ispitanici u ukupnom uzorku, kod njih nešto veći postotak ispitanika (50%) prijavljuje da su nešto promijenili u svom ponašanju u proteklih šest mjeseci, u smislu redukcije rizika od HIV infekcije (Grafikon 20).

Grafikon 20: Promjene u ponašanju u proteklih 6 mj. u cilju redukcije rizika HIV/SPI-uporedba

Od njih 46 koji su pozitivno odgovorili na pitanje, najveći broj ih navodi češće korištenje kondoma, zatim prakticiranje seksualnih odnosa samo s jednim partnerom, odnosno smanjivanje broja seksualnih partnera. U poređenju sa ukupnim uzorkom, mladi, osobito u RS u većem broju kao mjeru redukcije rizika od HIV infekcije navode upotrebu kondoma, zatim odnosi samo s jednim partnerom.

REZULTATI

Seksualno ponašanje

Jedna trećina ispitanika (32/92) navodi, da su u proteklih šest mjeseci imali analni seksualni odnos samo sa jednim partnerom, s više od 5 partnera njih 18,5%. Prosječno, svaki ispitanik je imao po četiri muška seksualna partnera.

U proteklih 6 mjeseci, 20,7% ispitanika je imalo analni seksualni odnos samo sa slučajnim muškim partnerom, 41,3% samo sa stalnim, a 38% i sa slučajnim i sa stalnim muškim partnerom. U odnosu na ukupni uzorak, mlađa skupina MSM ispitanika prijavljuje u većem postotku seksualne odnose istovremeno i sa stalnim i slučajnim partnerom.

Upotrebu kondoma u proteklih šest mjeseci ispitanici u najvećem postotku navode (slično ukupnom uzorku), pri analnom seksualnom odnosu sa stalnim partnerom (57,6%), dok sa slučajnim partnerom kondom koriste (slično ukupnom uzorku) u 47,8% slučajeva. Taj postotak ispitanika koji prijavljuju analni seksualni odnos bez kondoma je gotovo za trećinu veći među ispitanicima u RS. Od 92 ispitanika, njih 58,7% je imalo analni seksualni odnos s muškim slučajnim partnerom u zadnjih 6 mjeseci i njih 27 (50%) je svaki put koristilo kondom, dok njih devetoro (16,7%), rijetko ili nikada.

Nijedan od 92 ispitanika nije imao analni seksualni odnos sa HIV pozitivnom osobom, mada njih 5,4% nisu dali odgovor na ovo pitanje. Kao mjesto, način kako pronalaze muškog seksualnog partnera, ispitanici najčešće navode internet 59,3%, privatne zabave 31,9% itd.

Mjesta na kojem su ispitanici imali najčešće seksualni odnos su vlastita kuća-stan 64,2%, stan partnera 60,9%, automobil 33,7%.

Osobne podatke svog posljednjeg muškog seksualnog partnera ne zna 14 (od 91) ispitanika. Od 92 ispitanika, 4,4% imaju iskustvo sa povremenim davanjem, dobijanjem seksualnih usluga u zamjenu za novac; trećina ispitanika navodi da su bili žrtva nekog oblika psihičkog zlostavljanja. Dvije trećine ispitanika ima stalnog muškog seksualnog partnera, i 22% od njih ima seksualne odnose i sa neregularnim partnerima.

Upotreba kondoma i lubrikanata

Najčešći razlog nekorisćenja kondoma pri analnom odnosu s muškim partnerom u zadnjih 6 mjeseci: kondom nije bio pri ruci (25/59), povjerenje u partnera (25/59), ne dopada im se seks s kondomom (9/59).

Pri posljednjem analnom seksualnom odnosu, 72,5% ispitanika su koristili lubrikant. U posljednjih šest mjeseci, najčešće su korišteni lubrikanti-preparati na bazi vode (77%). 16,3% ispitanika prijavljuje seksualni odnos u grupi (seksualni odnos sa dva i više muških partnera) u posljednjih šest mjeseci, pri kojim njih 9/15 nije koristilo kondom.

REZULTATI

Seksualno ponašanje i droga, alkohol

Od ukupno 92 ispitanika, njih 46,7% prijavljuje iskustvo sa uzimanjem droge, od kojih 4/42 injekciono, pri čemu su 2/4 ispitanika razmjenjivali korišten pribor za injektiranje.

Od 90 ispitanika koji su odgovorili na pitanje da li su imali seksualni odnos pod utjecajem droga, njih 20,0% prijavljuje takav odnos u proteklih 6 mjeseci, a 10% su odbili odgovoriti. Još je veći postotak onih koji prijavljuju seksualni odnos s muškarcem pod utjecajem alkohola u proteklih šest mjeseci (njih 61%).

Od 92 ispitanika, njih 66% su imali seksualno iskustvo sa ženom, i njih 16/61 je trenutno u vezi/braku sa ženom. Svaki od tih 61 ispitanika u prosjeku je imao seksualni odnos sa dvije partnerice, i pri posljednjem seksualnom odnosu sa ženom, njih 62,3% je koristilo kondom.

Samoregistrirane spolno i krvlju prenosive infekcije

Na pitanje o spolno i krvlju prenosivim infekcijama, 4/90 ispitanika prijavljuju da su imali SPI (HPV i HCV). U slučaju sumnje na SPI, ispitanici navode da bi se obratili liječniku privatne, zatim liječniku obiteljske medicine. Na „samoliječenje“ (lijekovima u kući, kupovinom u ljekarni) bi se odlučilo oko 5% ispitanika.

Testiranje na HIV/SPI

Od ukupnog broja (92) ispitanika, njih 61(66,3%) nije nikada testirano na HIV (što je više nego na ukupnom uzorku). U posljednjih 12 mjeseci, testirano je 18 (19,6%) ispitanika i svi znaju rezultat testa.

Stopa respondenata za uzorkovanje i laboratorijsko testiranje u ovom subuzorku je iznosila 75%, uzorak uz informirani pristanak uzet od 69 ispitanika (+ 2 Rapid testa).

Rezultati testiranja: anti-HCV (5/69), HBV-0; HIV-0, Lues-0.

DISKUSIJA

Istraživanje je provedeno tijekom januara/siječnja i februara/veljače 2008.godine, na uzorku od 224 ispitanika iz subpopulacije MSM, identificiranih putem „snowball“ metode u četiri urbana lokaliteta. Ispitanici su različitih socijalno-ekonomskih profila, od nezaposlenih, niže obrazovanih, do visokoobrazovanih. Najviše su zastupljeni respondenti u dobnoj skupini od 18 do 27 godina, preko 96% ispitanika pripada urbanoj populaciji (osobito subuzorak mladih od 18-24 godine sa 99% urbanih ispitanika). Više od 97 % ispitanika su državljani Bosne i Hercegovine, koji u mjestu istraživanja žive duže od godinu dana. Rezultati istraživanja pokazuju da ispitanici nisu u dovoljnoj mjeri svjesni rizika od HIV/SPI, budući da osobni rizik od HIV/SPI procjenjuju

REZULTATI

malim ili nepostojećim. Procjenjujući znanje u pogledu prevencije HIV/SPI, preko 98% ispitanika zna da osoba može izbjeći infekciju konzistentnim korištenjem kondoma, 83% ih zna da osoba koja izgleda zdravo može nositi HIV, međutim, relativno poznavanje puteva prenošenja HIV/SPI izgleda nije dovoljan razlog da odluče promijeniti nešto u svom ponašanju jer u proteklih šest mjeseci manje od 50% ispitanika je nešto poduzelo za smanjenje rizika (uglavnom češćom upotrebom kondoma, smanjenjem broja seksualnih partnera i dr.).

Istraživanje pokazuje značajnu proporciju ispitanika sa nezaštićenim analnim seksualnim odnosom i multiplim seksualnim partnerima. 63% ispitanika prijavljuje analni seksualni odnos sa dva i više muškaraca, 57% ih je imalo analni odnos s muškarcem, slučajnim partnerom u proteklih 6 mjeseci. Prema dobijenim rezultatima, MSM ispitanici najčešće partnera-muškarca nalaze preko interneta ili na privatnim zabavama, a seksualne odnose s muškim partnerima najčešće imaju u stanu partnera i vlastitoj kući. Prema dobivenim podacima, oko 40 % ispitanika povremeno odlazi na mjesta gdje se sastaju muškarci koji imaju seksualne odnose s muškarcima (posjećivanje „gay mjesta“ u nešto većem postotku prijavljuju ispitanici u RS).

Prijavljeno korištenje kondoma je ograničeno. Iako su svjesni da pravilno korištenje kondoma prevenira transmisiju HIV/SPI, samo njih 49,2 % je prijavilo korištenje kondoma pri zadnjem analnom seksualnom odnosu sa muškarcem, slučajnim partnerom, dok sa stalnim partnerom ta stopa je nešto veća (56,2%). Ispitanici su prijavili da nisu koristili kondom pri seksualnom odnosu u grupi (13/36 ispitanika), zatim pri posljednjem seksualnom odnosu sa ženom (64/100). Kao najčešće razloge nekorištenja kondoma ispitanici navode da im kondom nije bio pri ruci, zatim, procjena da im kod određenih partnera ne treba zaštita, zatim povjerenje u partnera (mada je i ovo istraživanje pokazalo da je znanje o HIV statusu partnera vrlo oskudno jer svega 27% ispitanika zna HIV status partnera, 29% navode da im se partner nikad nije testirao, a najveći postotak od 44,4% navode da nisu razgovarali o HIV statusu. 75% ispitanika koristi (ispravno) lubrikant- tvornički preparat na bazi vode koji spriječava da kondom pukne, a jedino se on koristi uz latex kondome. Od ostalih pridruženih rizika u ponašanju, ispitanici navode seksualni odnos pod utjecajem droge u proteklih šest mjeseci (22% ispitanika), nešto češće pod utjecajem alkohola (56,1%). Od ukupno 196 ispitanika koji su odgovorili na pitanje o ranijem HIV testiranju, njih 45% je ranije testirano, što je zapravo daleko više nego u općoj populaciji. Procenat onih koji su se testirali u prethodnih 12 mjeseci je 26,5% (u dijelu uzorka iz FBiH taj postotak pokazuje gotovo 10 puta više testiranih, FBiH-38,1%, RS-4,3%). Od onih koji su uradili HIV test, 96% ih zna rezultat testa. Kod samoregistriranja SPI, 10% ispitanika navodi da su imali neku od SPI. Rezultati testiranja pokazuju najveću prevalencu HCV infekcije (što se može objasniti pridruženim rizikom injekcionog uzimanja droge sa razmjenom pribora). Kod testiranih na HIV, stopa pozitivnih je 0,7% kao i za sifilis, dok nijednom ispitaniku nije utvrđeno prisustvo HBV infekcije.

Kod sumnje na SPI, ispitanici navode da bi potražili profesionalni tretman i njegu (prioritet daju privatnoj ustanovi radi povjerljivosti).

ZAKLJUČAK

Unatoč ograničenju „snowball“ uzorkovanja, rezultati istraživanja su dali korisne informacije o karakteru seksualnog ponašanja MSM subpopulacije u BiH, razini znanja, svjesnosti, percepciji rizika od HIV/SPI.

Rezultati istraživanja ukazuju na MSM kao subpopulaciju visokog rizika za HIV/STI s obzirom na detektirano rizično ponašanje, značajnu proporciju prijavljenog nezaštićenog analnog seksualnog odnosa i multiplih seksualnih partnera. Također, široka proporcija MSM sa prijavljenim penetrativnim seksualnim odnosima s muškim i ženskim partnerima - indicira da bi MSM mogli poslužiti kao „most“ za HIV transmisiju prema općoj populaciji.

„Profil rizika,“ veličina, sociodemografska obilježja i geografska distribucija ciljane subpopulacije su uglavnom nepoznati, a da bi mogli planirati i osmisliti učinkovite ciljane edukativne i preventivne programe, potrebna su redovita, sistematska istraživanja, koja bi pomogla u određivanju veličine populacije i njene izloženosti rizicima, poput raširenosti i vrste rizičnog seksualnog ponašanja. Ovakve informacije su neophodne za razumijevanje i moguće sudjelovanje ciljane subpopulacione skupine, sa visoko-rizičnim ponašanjem, u daljem širenju HIV epidemije i potrebi podizanja svjesnosti o problemu.

Ovakve biobehivijoralne studije procjene seroprevalencije HIV-a i drugih spolno i krvlju prenosivih antigena među MSM populacijom, kao jednoj od skupina s rizičnim ponašanjem koje ih čini vulnerabilnim u odnosu na infekciju, planirano je ponavljati svake dvije godine. Primjena međusektoralnih istraživanja populacije sa rizičnim ponašanjem, praćenjem trendova ponašanja, omogućava prepoznavanje rizika unutar ciljanih subpopulacija i učinkovitosti provedenih promotivno-preventivnih aktivnosti kroz vrijeme.

Rezultati ovakvih istraživanja imaju poseban značaj jer omogućuju

- Multidisciplinarni pristup i zajedničku koordiniranu suradnju vladinog i nevladinog sektora
- Evaluaciju postojećeg rutinskog epidemiološkog sustava nadzora nad HIV/AIDS-om
- Uvid u učestalost rizičnih, ali i protektivnih ponašanja, odnosno stilova života unutar MSM kao i drugih skupina pod povećanim rizikom, što omogućuje brzu intervenciju i prilagodbu promotivno-preventivnih mjera

Razvoj baze podataka koje smo u ovom istraživanju prikupili, koja omogućuje daljnja i puno preciznija znanstvena istraživanja iz područja epidemiologije HIV/STI infekcija.

PREPORUKE

S obzirom na detektirano postojanje visoko rizičnih ponašanja među MSM subpopulacijom, preporuke, uz dodatna istraživanja bi bile:

- Osmisliti i provesti ciljane edukativne, preventivno-promotivne programe o seksualnom zdravlju, uključujući i poboljšanje dostupnosti adekvatnih službi (SPI-ciljano za MSM)
- Ojačati kampanje koje uključuju jasne poruke, potičući korektno i konzistentno korištenje kondoma i koje šalju odgovarajuće ključne poruke, putem adekvatnih komunikacijskih kanala
- Promovirati korištenje kondoma, lubrikanata i testiranje (DPST/VCT)
- Provoditi informativno-edukativne aktivnosti, razvijati materijale
- Poboljšati dostupnost zdravstvenih usluga, savjetovanja i zdravstvenih edukatora
- Raditi na podizanju svjesnosti, senzitivizaciji donositelja odluka i profesionalaca o postojanju rizičnih seksualnih ponašanja koja su karakteristična za MSM subpopulaciju i trenirati profesionalce za pružanje adekvatne njege i savjetovanja
- Podizanje svjesnosti o rizicima od HIV/SPI u MSM zajednici
- Isticati poruke osobne odgovornosti, fokusirati kampanju na jačanje individualnog ("zaustaviti HIV, ako svako igra svoju ulogu!").

ISTRAŽIVANJE RIZIČNOG PONAŠANJA U ODNOSU NA HIV
PREVALENCU MEĐU GRUPAMA POD POVEĆANIM RIZIKOM

SWorker

x

u

a

SAŽETAK

Istraživanje rizičnog ponašanja među subpopulacijom seksualnih radnica (SW) koje rizično ponašanje čini posebno osjetljivim na HIV/SPI provedeno je u istom razdoblju kao i istraživanje unutar MSM populacije, u periodu januar/siječanj-februar/veljača 2008. godine. Oba istraživanja su rađena paralelno i djelomice su provedena na istim lokacijama. Metodom snježne grudve uzorkom subpopulacije seksualnih radnica je obuhvatio 146 ispitanica (FBiH-92, RS-54), na sedam gradskih lokaliteta: Sarajevo (33), Travnik (33), Tuzla (18), Mostar (8), Banja Luka (40), Prijedor (7) i Bijeljina (7).

Obje subpopulacije obuhvaćene istraživanjem, MSM i SW, predstavljaju posebno osjetljive skupine u odnosu na HIV/SPI, i ta vulnerabilnost se povećava uslijed načina ponašanja, marginaliziranja, stigmatiziranja, nedostupnosti zdravstveno-socijalne zaštite i sl. Također, obzirom da je i SW populacija jedna od „skrivenih“ ili „teško dostupnih“ populacija, biobihevijoralna studija je omogućila adekvatan pristup i tehnike za realnu procjenu vrste i stepena rizičnog, kao i protektivnog ponašanja i druge mehanizme prevencije.

Svrha istraživanja je bila na uzorku ciljane subpopulacije procijeniti prevalencu HIV/SPI, rasprostranjenost rizičnih kao i protektivnih seksualnih ponašanja, što na kraju omogućuje uspostavljanje polaznih podataka i planiranje ciljanih preventivnih programa.

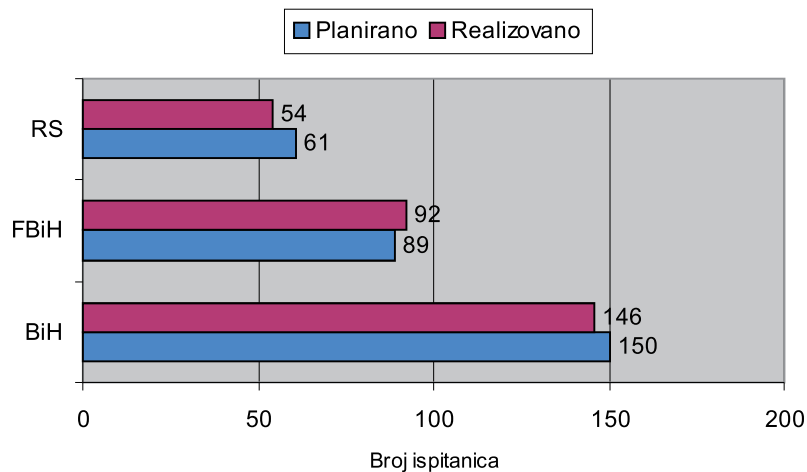
Primjenom standardiziranih upitnika prikupljeni su podaci o: sociodemografskim podacima, znanju, svjesnosti o riziku, seksualnom ponašanju ispitanica (broj i tip partnera, HIV pozitivni partneri, itd), upotreba kondoma, samoregistrirane SPI, koštenje droge i alkohola, testiranje i dr.

Podaci su obrađeni i prezentirani kao ukupni uzorak i uporedno za entitete, kao i posebno obrađen subuzorak mladih od 18-24 godine.

Dobiveni podaci, kao i kod MSM subpopulacije, ukazuju na određenu vulnerabilnost vezano za rizično ponašanje, koje zajedno sa složenom mrežom seksualnih partnera doprinosi seksualnom miješanju između visoko i nisko rizične populacije što može predstavljati most prema općoj populaciji.

REZULTATI

Nakon terenskog dijela studije, prikupljanja podataka i logičke analize nije bilo isključenih upitnika, a stopa realizacije je 97,3%. Od planiranih 150, realizovano je 146 (FBiH 89/92, RS 61/54), (Grafikon 1).

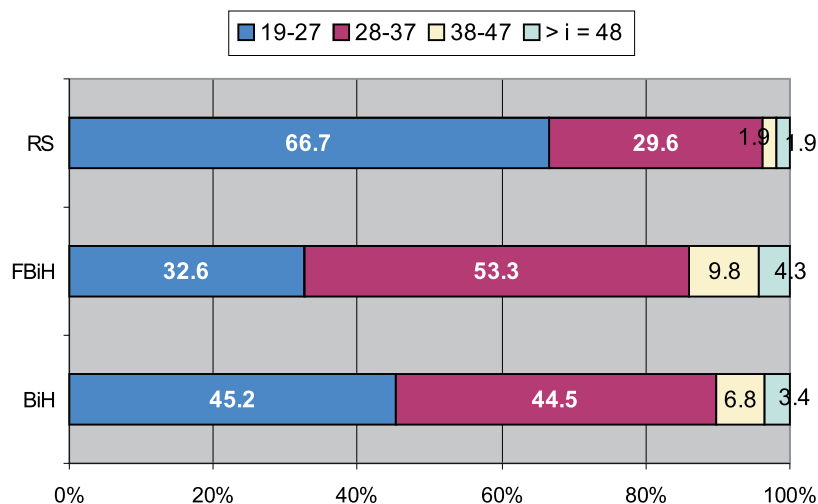

Grafikon 1. Uzorak ispitanica

1. Demografske karakteristike

Sve ispitanice koje su obuhvaćene ovim istraživanjem su punoljetne osobe. Najveći broj je uzrasta od 19-27 (45,2%), prosječne starosti od 28 godina ($X=28,9; \delta=6,8$), u rasponu od 19 do 51 godine. Najmlađa ispitanica je imala 19 godina, a najstarija 51 godinu.

Poredeći dobnu strukturu po entitetima uočeno je da su ispitanice iz FBiH starije životne dobi, jer u uzrastu 19 do 27 godina je 32,6% a u RS 66,7%, a od 28 do 37 godina u FBiH 53,3% dok je u RS 29,6% ispitanica (Grafikon 2).

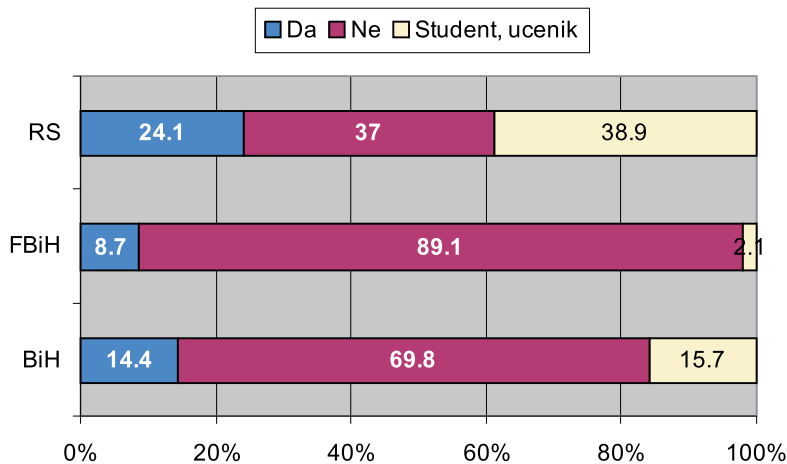
REZULTATI

U odnosu na mjesto stanovanja, najveći broj živi u gradu (88,4%), dok 10,3% pripada seoskoj sredini.

U istraživanju su uglavnom učestvovalе državljanke Bosne i Hercegovine (95,9%), a 4,1% su strankinje (2 ispitanice su iz Srbije, a po jedna iz Makedonije, Albanije, Rumunije i Rusije). Manje od jedne godine u mjestu boravka živi samo 4,1% seksualnih radnica, dok ostale ispitanice žive u istom mjestu više od jedne godine.

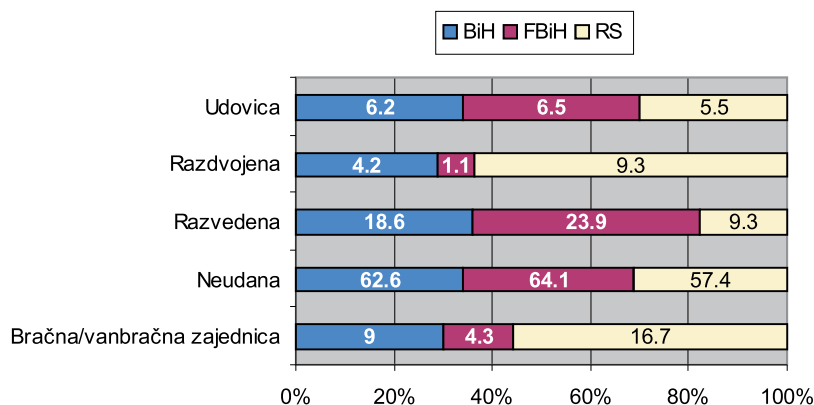
Kada je u pitanju stepen obrazovanja, oko dvije trećine (67,8%) ima srednje stručno obrazovanje, 14,3% završenu osnovnu školu, višu školu 8,2%, fakultet 8,9%, a bez osnovnog obrazovanja je 2,7% ispitanica. U Republici Srpskoj ima više ispitanica sa fakultetom i višom školom (RS-22,6%, FBiH 2,2%).

Od ukupnog broja ispitanica samo 14,4% su zaposlene, oko dvije trećine (69.8%) nemaju zaposlenje, a 15,7% su učenici ili studenti (Grafikon 3). Nezaposlenost je izraženija u FBiH, a učešće studentica i učenica u RS.

Grafikon 3. Radni status ispitanica

Najveći procenat ispitanica (62,6%) su neudate, 18,6% su razvedene, dok 9% su u bračnoj/vanbračnoj zajednici, a ostalo su razdvojene ili udovice. Istraživanje je obuhvatilo više razvedenih ispitanica u Federaciji BiH, a manje ispitanica koje žive u bračnoj/vanbračnoj zajednici, u odnosu na RS (Grafikon 4).

Grafikon 4. Bračni status

REZULTATI

2. Znanje o HIV/STI i procjena rizika

S obzirom na njihov status u vezi postojanja rizika, postavljena su pitanja o znanju o HIV/STI i kakva je njihova samoprocjena o riziku od HIV infekcije koja su predstavljena na Tabeli 1.

Tabela 1. Procjena rizika i znanje o HIV/STI

Samoprocijenjeni rizik od HIV infekcije	BiH n=146	FBiH n=92	RS n=54
rizik ne postoji	8,2	4,3	14,8
rizik je mali	28,8	20,7	42,6
rizik je umjeren	43,8	48,9	35,2
rizik je veliki	19,2	26,1	7,4
HIV-om se mozezaraziti upotrebom čaše koju je koristila HIV pozitivna osoba	n=144	n=90	n=54
da	11,0	11,1	11,1
ne	56,3	48,9	68,5
ne znam	32,7	40,0	20,4
HIV infekcija se može značajno smanjiti pravilnom uporabom kondoma	n=146	n=92	n=54
da	92,5	91,3	94,4
ne	1,4	1,1	1,9
ne zna	6,2	7,6	3,7
Osoba koja izgleda zdravo može biti zaražena HIV-om	n=146	n=92	n=54
da	70,5	66,3	77,8
ne	8,2	8,7	7,4
ne znam	21,2	25,0	14,8
HIV-om zaražena trudnica može infekciju prenijeti na svoje dijete	n=146	n=92	n=54
da	72,6	66,3	83,3
ne	5,5	5,4	5,6
ne zna	21,9	28,3	11,1

Sljedeća grupa od 4 pitanja se odnosi na znanje o HIV – sa mogućnostima odgovora sa da, ne i ne znam.

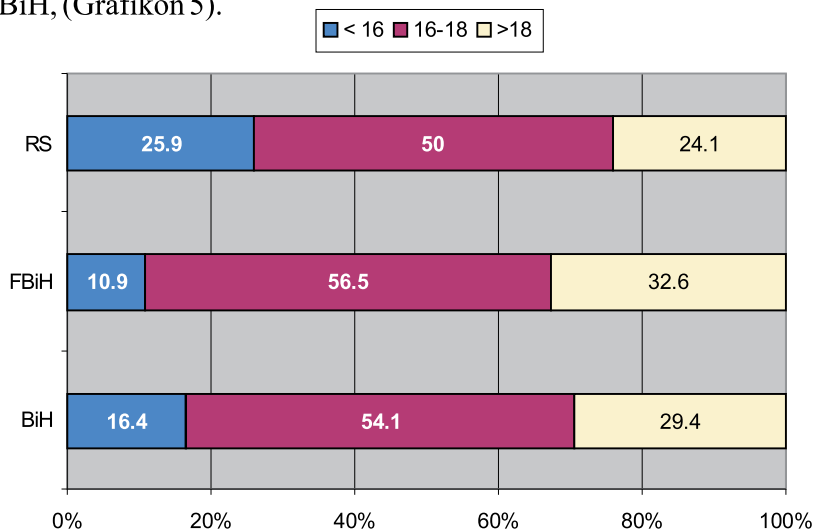
Jedna trećina ispitanica (32,7%) ne zna da se HIV infekcija ne prenosi upotrebom čaše koju je koristila HIV pozitivna osoba, a nešto više od polovine (56,3%) zna, dok je 11% odgovorilo da je to mogući put prenosa HIV infekcije.

Najveći broj ispitanica (92,5%) zna da pravilna upotreba kondoma smanjuje prenos HIV infekcije. Nešto više od dvije trećine (70,5%) ispitanica zna da osoba koja izgleda zdravo može biti zaražena HIV-om, a da HIV-om zaražena trudnica može prenijeti infekciju na svoje dijete odgovorilo je 72,6% ispitanica.

REZULTATI

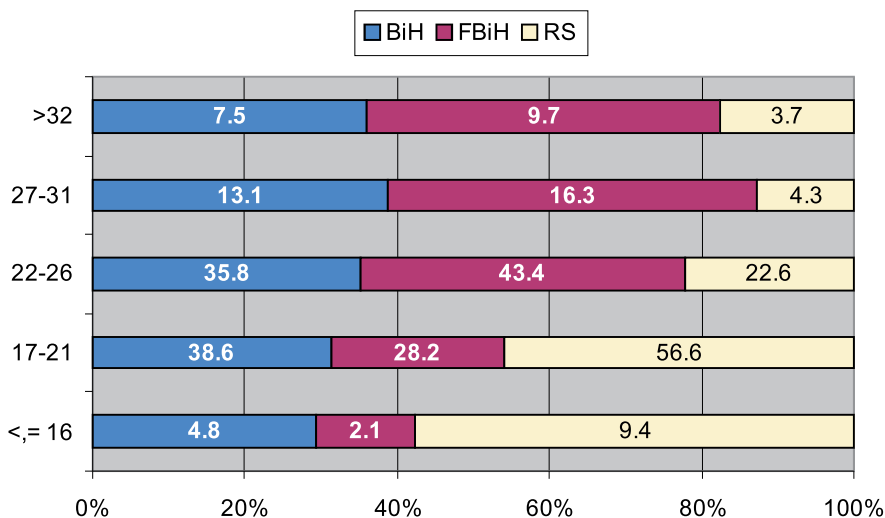
3. Seksualno ponašanje (aktivnosti)

Više od polovine ispitanica (54,1%) imalo je prvi seksualni odnos između 16-18 godine života, više od 18 godina 29,4%, a do 16 godine 16,4% ispitanica. Srednja vrijednost dobi prvog seksualnog odnosa je 17 godina ($X=17$; $\delta=2,07$). Najmlađa dob prvog seksualnog odnosa je 13, a najstarija 24 godine. Ispitanice iz RS su ranije stupale u prvi seksualni odnos u odnosu na ispitanice iz FBiH, (Grafikon 5).

Grafikon 5. Dob stupanja u prvi seksualni odnos

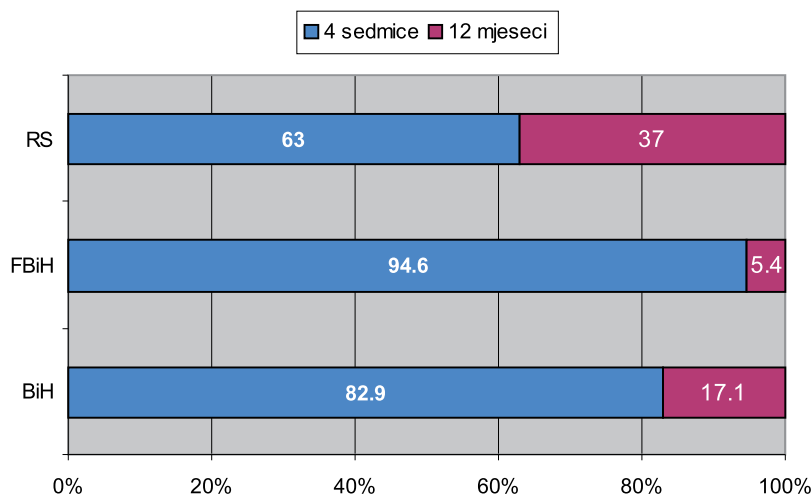
Prvu seksualnu uslugu u zamjenu za novac, najveći postotak (74,4%), imalo je između 17 i 26 godine, nakon 27-e godine 20,6%, a manje od 16 godina imalo je 4,8% ispitanica (Grafikon 6). Srednja vrijednost uzrasta početka prodavanja seksualnih usluga je 22 godine ($X=23$; $\delta=5,63$), a raspon se kretao od 15 do 45 godina. Ispitanice iz RS su to činile u mlađem uzrastu u odnosu na ispitanice iz Federacije BiH.

Grafikon 6. Dob (godine) prvog seksualnog odnosa u zamjenu za novac ili neku drugu naknadu

REZULTATI

Plaćenu seksualnu uslugu za novac u posljednje 4 sedmice imalo je 82,9%, a unazad jednu godinu 17,1%. Razlike između entiteta su takođe velike, unazad mjesec dana 94,6% u FBiH a 63% u RS, a unazad godinu dana 5,4% FBiH, a 37% u RS (Grafikon 7).

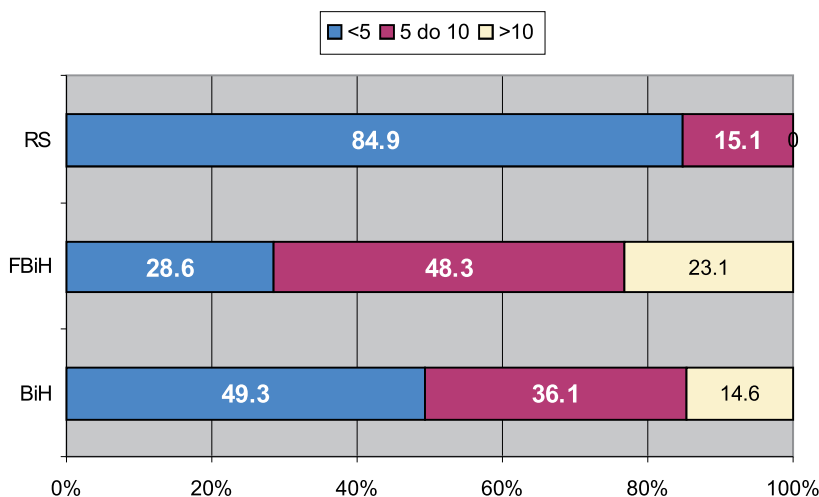
Grafikon 7. Plaćeni seksualni odnos

Na pitanje „Koliko dugo se bave pružanjem seksualnih usluga za novac ili neku drugu vrstu naknade“, oko polovina (47,2%) ispitanica je odgovorila da usluge pružaju tokom 3-5 godina, zatim 15,7% 6-8 godina 14,3% 1-2 godine, manje od jedne godine 13%, a više od 8 godina 9,5%. Osim pružanja seksualnih usluga za novac, što rade skoro sve ispitanice (95,8%), nešto manje od trećine to čine i za odjeću (29,2%), zatim drogu (15,3%), piće i hranu (15,2%). Osim navedenog, u pojedinačnim slučajevima su navođeni: nakit i parfemi, uspjeh na fakultetu, bolji status na poslu, putovanja i sl.

Na pitanje o prosječnom broju klijenata u toku jedne sedmice/tjedna, oko polovine (49,3%) je odgovorilo da je to broj klijenata sedmično manji od 5, dok 36,1% ispitanica ima od 5 do 10 klijenata sedmično. 14,6% ispitanica ima više od 10 klijenata sedmično.

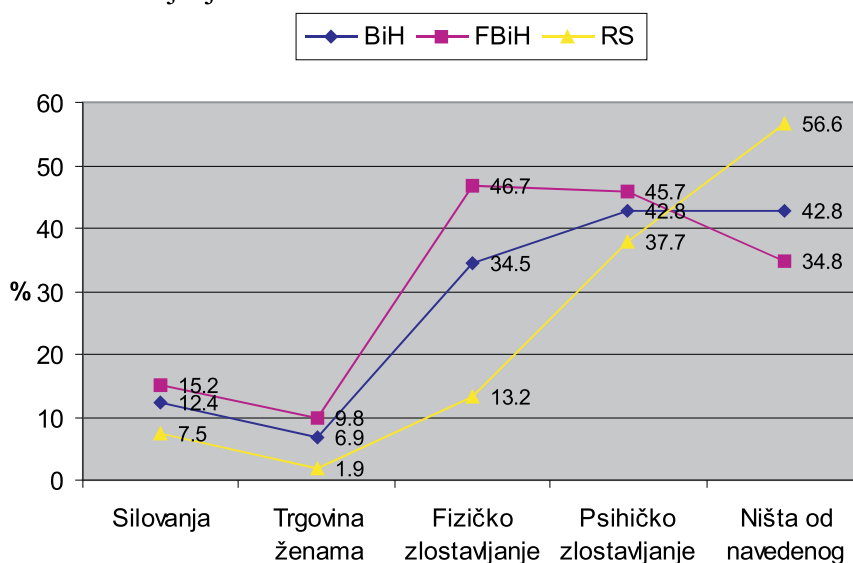
REZULTATI

Uočava se velika razlika u broju klijenata sedmično po entitetima, u RS niti jedna ispitanica nije imala više od 10 klijenata sedmično, dok u je Federaciji BiH 23,1% ispitanica imalo više od 10 klijenata sedmično (Grafikon 8). Prosječna vrijednost broja klijenata je 5 ($X=5,7$; $\delta=4,48$), a raspon je 1 do 30 klijenata sedmično.

Grafikon 8. Prosječan broj klijenata sedmično

„Da li ste bili žrtve više vrsta zlostavljanja?“ je bilo jedno od postavljenih pitanja koje je nudilo mogućnost više odgovora. Od ukupnog broja ispitanica njih 83(57,2%) su bile izložene nekoj od vrsta zlostavljanja navedenih u upitniku (silovanje, fizičko zlostavljanje, psihičko zlostavljanje, izrugivanje, diskriminacija). Od onih koje su to bile, najveći procenat (42,8%) je izložen psihičkom, zatim fizičkom zlostavljanju (34,5%), a značajan procenat je bio izložen silovanju (12,4%) i trgovini ženama (6,9%), (grafikon 9). U RS ispitanice su više izložene psihičkom, a u FBiH fizičkom zlostavljanju.

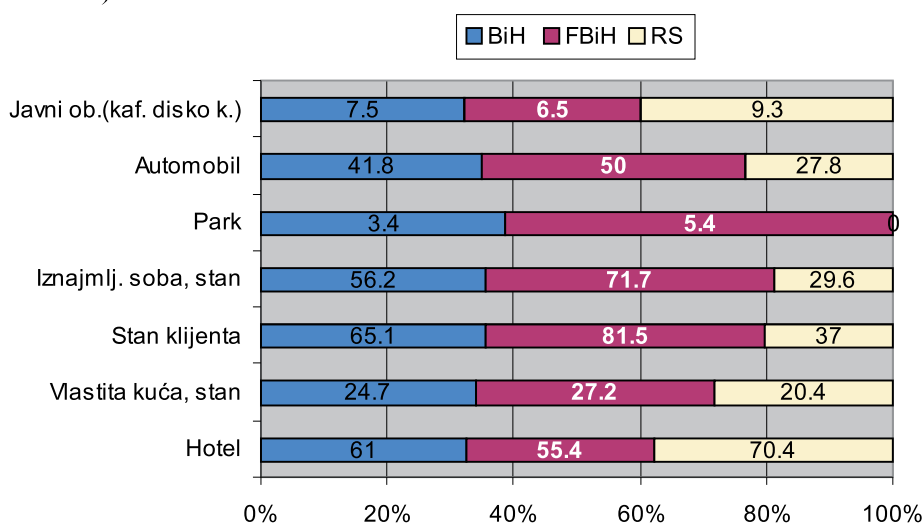
Grafikon 9. Izloženost zlostavljanju po vrstama/načinu

REZULTATI

Najčešći načini na koji ispitanice pronalaze klijente su: same (53,8%), preko dogovorenih kanala (osoblje hotela, kontakt osobe) 47,3%, a 26,9% seksualnih radnica je odgovorilo da to čine preko svodnika. Po entitetima postoji velika razlika u načinu pronalaženja klijenata, putem svodnika (FBiH-35,9%; RS 9,4%).

Analizom rezultata o mjestima na kojima susreću klijente, preko polovine (52,7%), su odgovorile da su to kafane/kafići/barovi, zatim hoteli (40,4%) i iznajmljeni stanovi (40,4%), a najrjeđe parkovi (9,6%).

Najčešća mjesta pružanja seksualnih usluga je stan klijenta (65,1%), zatim hotel (61%), iznajmljena soba (56,2%), a najrjeđe javni objekti (kavana, disko klub) (7,5%) i parkovi (3,4%), (Grafikon 10).

Grafikon 10. Mjesta pružanja seksualnih usluga klijentima

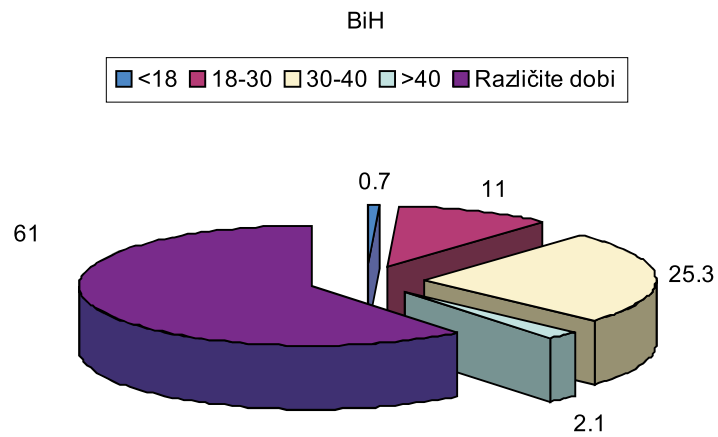
Najčešći korisnici seksualnih usluga su u 92,4% muškarci, u 9% su to i muškarci i žene, a kod 4,8% ispitanica parovi i skupine.

Osobe različite životne dobi (61%) su najčešći korisnici seksualnih usluga, zatim dobi od 30 do 40 godina 25,3% i od 18 do 30 godina 11%, (grafikon 11).

REZULTATI

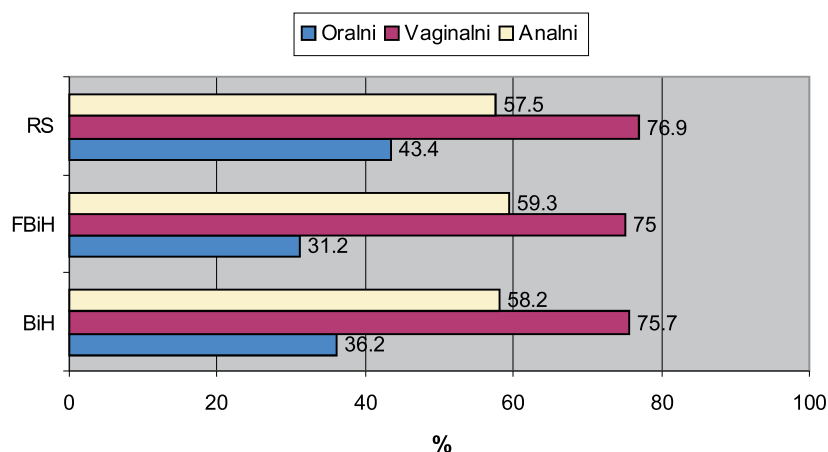
Prema mjestu boravka korisnici seksualnih usluga su najčešće stanovnici grada (86,9%), zatim stranci u gradu (43,4%), a 37,9% je odgovorilo da su to osobe na proputovanju. Po entitetima, najveća razlika je kada su u pitanju stranci na radu, (FBiH-50%, RS-32,1%).

Grafikon 11. Dobna struktura korisnika seksualnih usluga

4. Kondomi i seksualno zdravlje

Učestalost korištenja kondoma kao najbolje zaštite od prenošenja HIV/STI prikazano je na Grafikonu 12. Oko trećina ispitanica (36,2%) koristilo je kondom prilikom zadnjeg oralnog, oko dvije trećine (75,7%) vaginalnog i nešto više od polovine (58,2%) analnog seksualnog odnosa, ispitanice iz RS nešto češće koriste kondom kod oralnog seksualnog odnosa.

Grafikon 12. Učestalost korištenja kondoma pri zadnjem seksualnom odnosu

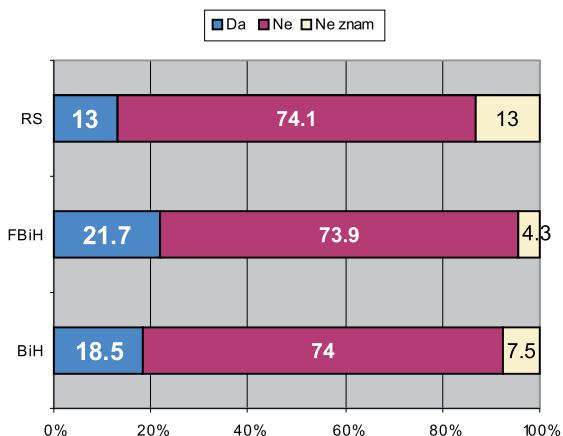
Kao razloge za korištenje kondoma, ispitanice su imale više mogućih odgovora. Oko dvije trećine (75,3%) seksualnih radnica je odgovorilo zato što to one žele, 28,8% na zahtjev klijenta, a 16,4% na zahtjev svodnika. Ispitanice iz FBiH češće to rade na zahtjev svodnika u odnosu na ispitanice iz RS, (FBiH-22,8%, RS-5,6%).

Na pitanje o ciljevima i svrsi korištenja kondoma, najveći procenat ispitanica (84,1%) odgovara da kondom koristi da ne dobije „neku bolest“, zatim 62,1% ispitanica kondom koristi kao zaštitu od trudnoće, a 54,5% ispitanica kondom koristi zbog zaštite od HIV/AIDS-a. Ispitanice iz FBiH u odnosu na ispitanice iz RS češće koriste kondom da ne dobiju „neku bolest“. Kao druge razloge korištenja kondoma određen broj ispitanica je navodio sljedeće razloge: zaštita klijenta, sigurnost, samopouzdanje i sl.

Manje od polovine ispitanica (43,2%) ima stalnog seksualnog partnera, a postoji razlika po entitetima (FBiH-39,1%,RS-50%). Da koristi kondom pri seksualnom odnosu sa stalnim seksualnim partnerom, potvrdilo je 22,2%, dok 33,3% to čini povremeno, a 41,2% da ga uopšte ne koristi.

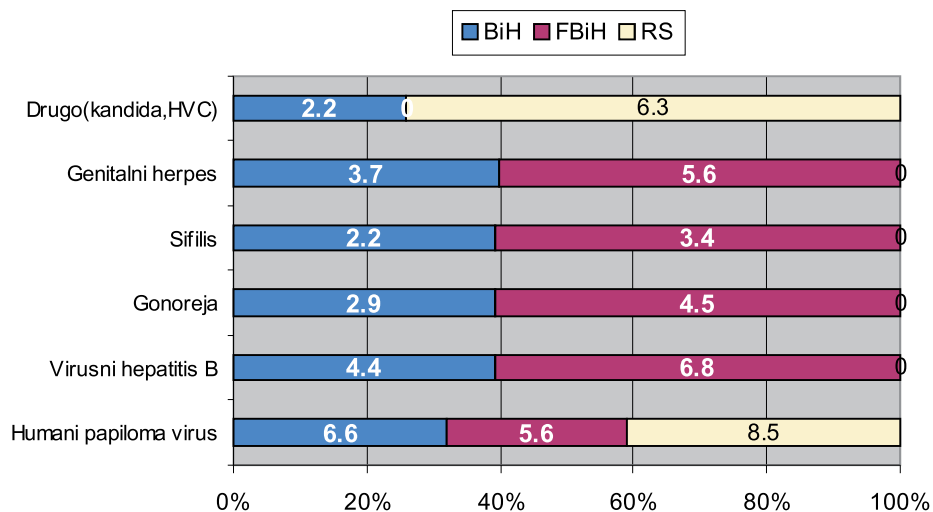
REZULTATI

Analizom rezultata o tome da li su nekada imale neku od spolno prenosivih infekcija 18,5% ispitanica je potvrdno odgovorilo, 74% da nisu imale, a 7,5% da ne znaju. Ispitanice iz FBiH imale su nešto češće spolno prenosive infekcije (21,7%) u odnosu na ispitanice iz RS (13%), (Grafikon 13).

Grafikon 13. Učestalost spolno prenosivih infekcija

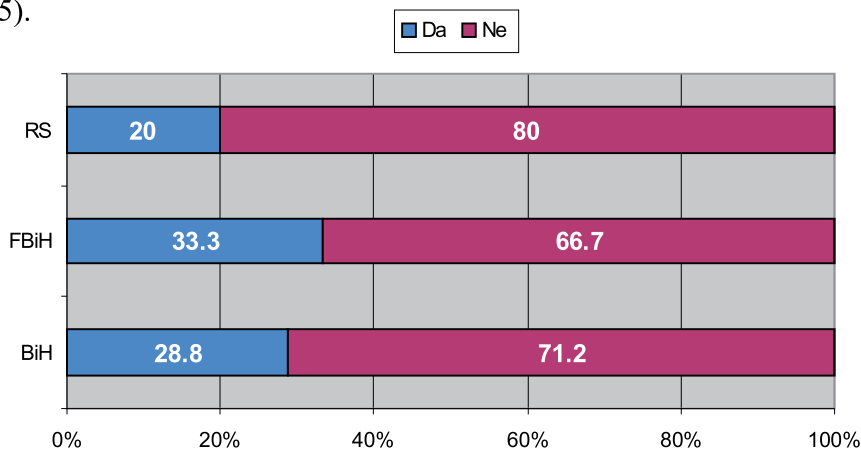
Od navedenih seksualno prenosivih infekcija, najčešći je HPV-humani papiloma virus u 33,3% slučajeva. U 11,1% slučajeva je naveden sifilis, kao i nešto drugo (ispitanice su same navodile: gljivice, virusni hepatitis C). Od registrovanih STI u RS su to HPV ili drugo (gljivice, HCV), a sve ostale bolesti su registrovane među ispitanicama iz FBiH. Na osnovu navedenih samoregistrovanih STI u ovoj subpopulaciji, dobijena je prevalenca koja je prikazana na Grafikonu 14.

Grafikon 14. Prevalenca samoregistrovanih spolno prenosivih infekcija

5. Korištenje droge, alkohola i seksualno ponašanje

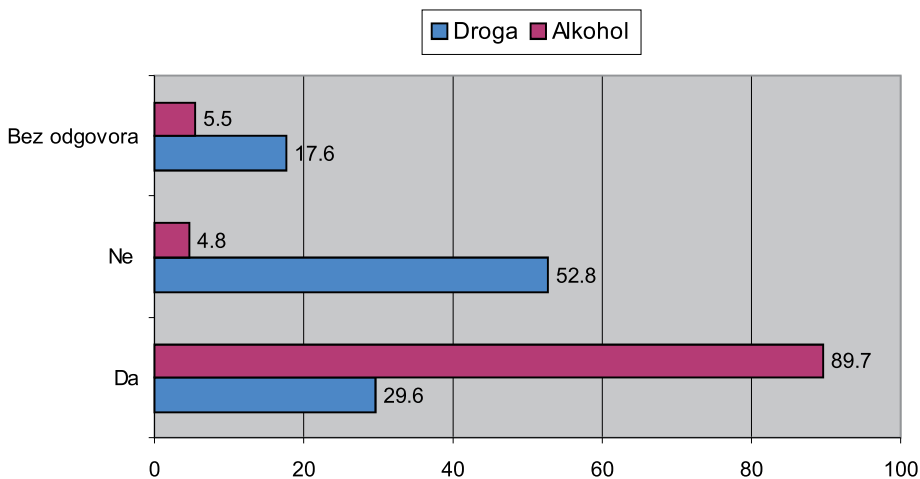
Da su nekada koristile drogu kao neprihvatljiv i rizičan oblik ponašanja potvrdilo je 45 (32,1%) ispitanica. Od ukupnog broja ispitanica koje su ikada uzimale drogu, 28,8% to je činilo injekcionim putem. Ovaj način korištenja droga češći je u FBiH (33,3%) nego u RS (20%) (Grafikon 15).

Grafikon 15. Injekciono korištenje droge

Od onih koje koriste ovaj način za unošenje droge, preko polovina (53,8%) su nekada razmjenjivale već korištene igle i šprice. U RS šprice i igle su razmjenjivale sve ispitanice koje su se izjasnile da su koristile injekcioni način korištenja droge, a u FBiH 40%.

Samo 15,9% ispitanica zna da su imale seksualne odnose sa klijentima koji su injekcioni korisnici droga, dok 60,7% ispitanica ne zna da li su imale ovakve partnere. Manje od jedne četvrtine (23,4%) ispitanica smatra da nisu pružale usluge ovoj subpopulaciji. Seksualni odnos pod uticajem droga je imala skoro trećina ispitanica (29,6%), a pod uticajem alkohola njih 89,7% (Grafikon 16).

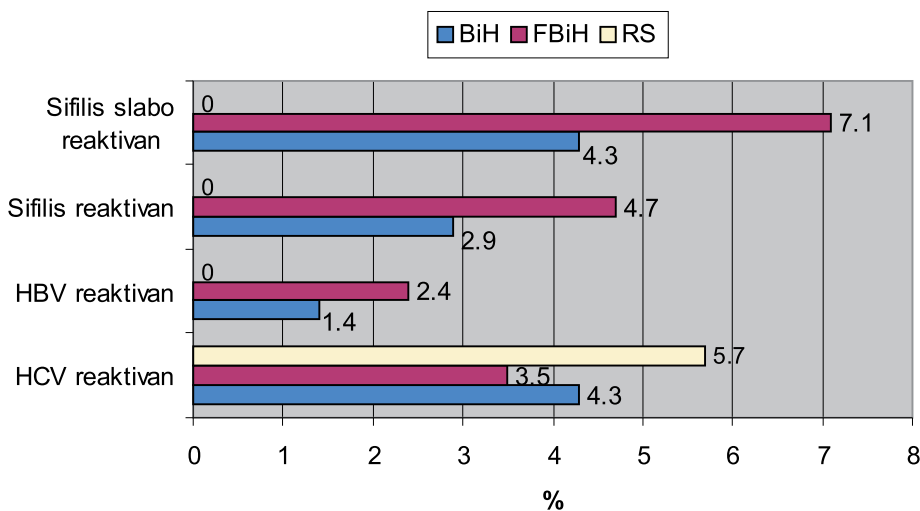
Grafikon 16. Seksualni odnosi pod uticajem droga i alkohola

6. Testiranje na HIV druge spolno prenosive infekcije

Od ukupnog broja ispitanica, njih 42 (28,8%) su se do sada jednom ili više puta testirale na HIV i druge spolno prenosive infekcije, i većina zna rezultat testa (81%), s tim da se 20 ispitanica (13,6%) testiralo u zadnjih 12 mjeseci.

Na pitanje da li se žele testirati potvrdno je odgovorilo je 94,5% ispitanica, a isto toliko je uz informirani pristanak je dalo uzorak krvi za testiranje.

Od ukupno 138 uzetih uzoraka krvi kod 18 uzoraka ili 13% utvrđeni su pozitivni rezultati. Kod ispitanica iz RS otkrivena je reaktivnost na Virusni hepatitis C, dok u FBiH pored HCV utvrđena je reaktivnost na sifilis i Virusni hepatitis B. Rezultati testiranja su prikazani na grafikonu 17.

Grafikon 17. Rezultati testiranja uzoraka krvi

Rezultati istraživanja za ispitanice dobne skupine 18-24 godine

Od ukupnog broja ispitanica u istraživanju, učešće uzrasta 18-24 godine je 27,4%. Značajno više ispitanica ove dobne skupine dolazi iz RS (42,6%) u odnosu na FBiH (18,5%). Prosječna starosna dob je 23 godine ($X=22,08$, $\delta=1,80$).

1. Demografske karakteristike

Učesnice istraživanja navedenog uzrasta su uglavnom državljanke Bosne i Hercegovine (97,5%), nastanjene u gradskim sredinama (90%). 94,9% ispitanica živi duže od jedne godine u mjestu boravka. Oko dvije trećine (62,5%) ima srednje stručno obrazovanje, a 25% više i visoko obrazovanje. Oko trećina (30%) su studentice, a zaposlenje ima 15% ispitanica. Najveći broj ispitanica su neudate 22 (82,5%), dok samo 4 (10%) žive u braku.

2. Znanje o HIV infekciji

Znanje o HIV infekciji i procjena rizika u subuzorku (18-24) i ukupnom uzorku (uporedni podaci) su predstavljeni na Tabeli 2.

Tabela 2.

<i>Samoprocijenjeni rizik od HIV infekcije</i>	Subuzorak (18-24) n=40	Ukupni uzorak n=146
rizik ne postoji	10,0	8,2
rizik je mali	32,5	28,8
rizik je umjeren	37,5	43,8
rizik je veliki	20,0	19,2
HIV-om se može zaraziti upotrebom čaše koju je koristila HIV pozitivna osoba	n=39	n=144
da	7,7	11,0
ne	56,4	56,3
ne znam	35,9	32,7
HIV infekcija se može značajno smanjiti pravilnom uporabom kondoma	n=40	n=146
da	92,5	92,5
ne	2,5	1,4
ne zna	5,0	6,2
Osoba koja izgleda zdravo može biti zaražena HIV-om	n=40	n=146
da	72,5	70,5
ne	7,5	8,2
ne znam	20,0	21,2
HIV-om zaražena trudnica može infekciju prenijeti na svoje dijete	n=40	n=146
da	72,5	72,6
ne	10,0	5,5
ne zna	17,5	21,9

REZULTATI

Analizom rezultata u subuzorku uočava se da više od jedne trećine (32,5%) ispitanica smatra da je rizik od HIV/STI infekcije mali, dok 37,5% ispitanica smatraju da je rizik umjeren. Uopšteno posmatrajući mišljenja o stepenu rizika su veoma slična.

Da se HIV infekcija može prenijeti korištenjem zajedničkog pribora (čaše) misli 7,7% ispitanica što je manje u odnosu na ukupan uzorak.

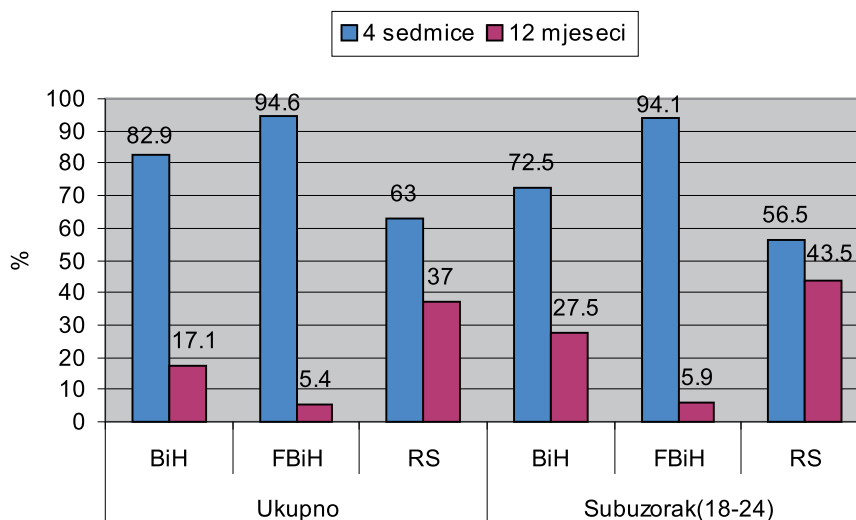
Da je pravilno korištenje kondoma način zaštite od HIV infekcije smatra 92,5% ispitanica mlađe životne dobi što je istovjetno kao i kod ukupnog uzorka. Oko dvije trećine (72,5%) ispitanica se slaže da izgled osobe ne odaje HIV status, a isto toliko zna da HIV-om zaražena trudnica može prenijeti infekciju na svoje dijete.

3. Seksualno ponašanje (aktivnosti)

Najveći broj ispitanica (65%) u subuzorku su imale prvi seksualni odnos u dobi između 16 -18 godine života, a prosječna vrijednost dobi prvog seksualnog odnosa je 17 godina ($X=16,88$; $\delta=1,72$). Najmlađa dob prvog seksualnog odnosa je 14, a najstarija 22 godine.

Najveći broj ispitanica (25%) prvu seksualnu uslugu u zamjenu za novac, su imale u 19-oj godini. Srednja vrijednost uzrasta prodavanja seksualnih usluga za novac je 19 godina ($X=18,90$; $\delta=1,85$), a raspon se kretao od 15 do 22 godine.

Plaćenu seksualnu uslugu za novac u posljednje 4 sedmice imalo je 72,5% mladih ispitanica, a unazad jednu godinu 27,5%, što se razlikuje u odnosu na ukupan uzorak, a razlike postoje i između entiteta, unazad mjesec dana (FBiH-94,1%; RS-63%), a unazad godinu dana (FBiH-5,4%; RS-37%). (Grafikon 18).

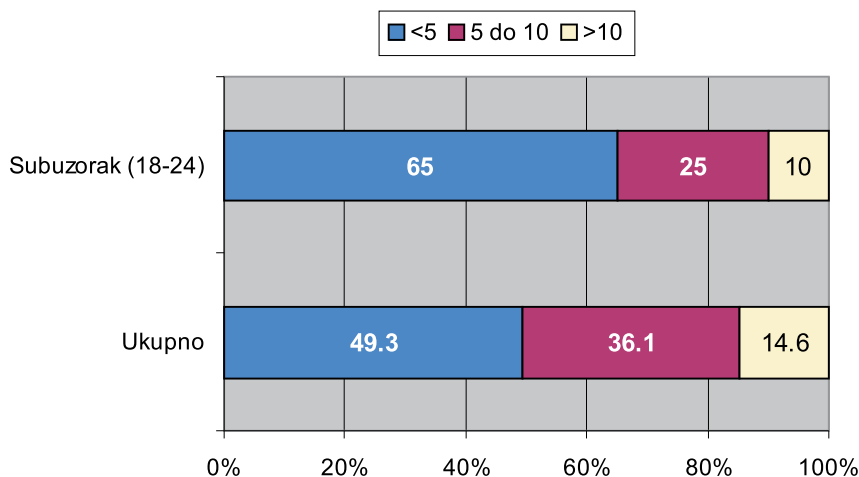
Grafikon 18. Plaćeni seksualni odnos - subuzorak (18-23) i uzorak

REZULTATI

Najveći broj ispitanica (35%) mlađe dobne skupine pružanjem seksualnih usluga za novac ili neku drugu vrstu naknade, se bave od 3 do 5 godina, a postoje razlike po entitetima (FBiH-29,4%; RS-39,1%).

Seksualne usluge za novac pruža 87,2% ispitanica što je nešto manje u odnosu na ukupni uzorak, a veliki procenat 28,2% to čini za garderobu, što za mladu populaciju čini bitan faktor za bolji status u njihovom okruženju. Osim spomenutog, navođeni su uspjeh na fakultetu, putovanja, nakit i sl.

Oko dvije trećine (65%) ispitanica imaju manje od 5 klijenata sedmično, jedna četvrtina (25%) 5 - 10 klijenata sedmično, a 10% više od 10 klijenata sedmično, što je manje klijenata u odnosu na ukupan uzorak (Grafikon 19). Prosječan broj klijenata je 3 ($X=4,25$; $\delta=3,21$), a raspon se kreće od 1 do 15 klijenata sedmično.

Grafikon 19. Prosječan broj klijenata sedmično - subuzorak (18-23) i uzorak

Približno trećina ispitanica smatra da su bile žrtve nekog vida zlostavljanja, a najviše su navodile fizičko (20%) i psihičko (27,5%) zlostavljanje, mada nije zanemarljiv broj onih koje su bile žrtve trgovine ženama (5%).

Najveći procenat ispitanica (60%) klijente pronalaze same, zatim preko dogovorenih kanala (42,5%), a 17,5% preko svodnika što je manje u odnosu na ukupan uzorak (26,9%).

Najčešća mjesta na kojima ispitanice susreću svoje klijente su hoteli (55%), kafei (42,5%), zatim party (35%) i disko klubovi (32,5), dok su najčešća mjesta pružanja seksualnih usluga hoteli (75%), zatim stan klijenta (65%), iznajmljena soba (42,5%), automobil (40%), itd.

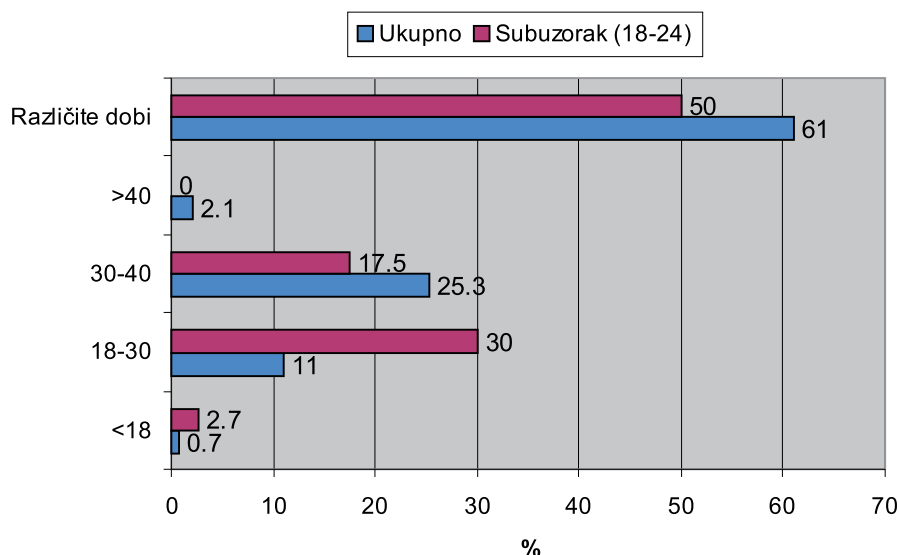
Skoro svi korisnici (97,5%) seksualnih usluga su muškarci, a u 2,5% slučajeva su i muškarci i žene, kao i parovi i grupe.

Najčešći korisnici seksualnih usluga su osobe različitih dobi (50%), zatim korisnici dobi od 18 do 30 godina (30%), što se razlikuje u poređenju sa ukupnim uzorkom (Grafikon 20).

REZULTATI

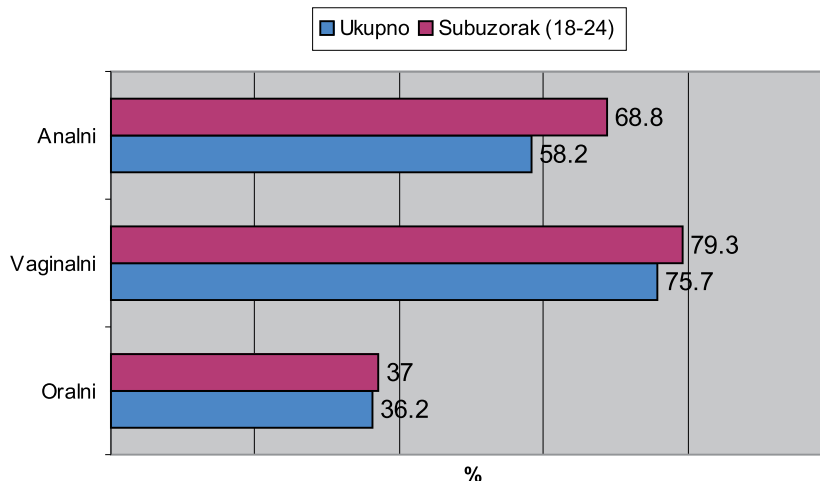
Korisnici seksualnih usluga su najčešće stanovnici grada (84,6%) što je slično ukupnom uzorku, zatim stranci u gradu (33,3%) i osobe na proputovanju (28,2%), što je manje u odnosu na ukupan uzorak.

Grafikon 20. Dobna struktura korisnika seksualnih usluga – subuzorak (18-23) i uzorak

4. Kondomi i reproduktivno zdravlje

Oko trećina ispitanica (37%) je koristila kondom prilikom zadnjeg oralnog, a oko dvije trećine (75,7%) prilikom zadnjeg vaginalnog seksa. Prilikom zadnjeg analnog seksualnog odnosa 68,8% ispitanica su koristile kondom, što je nešto češće nego u ukupnom uzorku (Grafikon 21). Također, uočeno je da mlađe ispitanice iz RS češće koriste kondom pri vaginalnom seksualnom odnosu, dok je to u FBiH slučaj pri analnom seksualnom odnosu u poređenju sa ukupnim uzorkom.

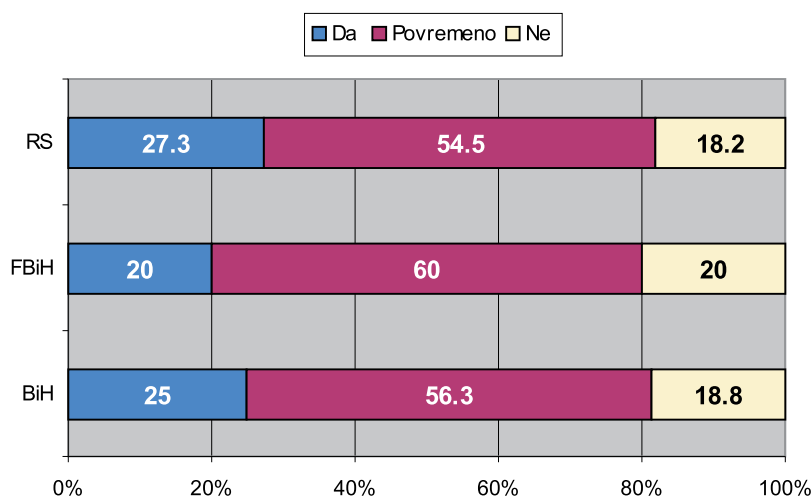
Grafikon 21. Učestalost korištenja kondoma pri zadnjem seksualnom odnosu subuzorak (18-23) i uzorak

REZULTATI

Mlade ispitanice kao najčešći razlog korištenja kondoma navode svoju želju (80%), što je u skladu sa ukupnim uzorkom. Kao ciljeve i svrhu korištenja kondoma, najveći procenat (77,5%) navodi da kondom koriste kako ne bi dobile „neku bolest,“ a nešto manji procenat ispitanica (70%) kondom koristi kao zaštitu od trudnoće. 54,5% ispitanica koristi kondom kao zaštitu od HIV/AIDS-a.

Stalnog seksualnog partnera ima 40% ispitanica, više u Republici Srpskoj (47,8%) nego u Federaciji Bosne i Hercegovine (29,4%).

Samo jedna četvrtina (25%) mladih seksualnih radnica koristi kondom sa stalnim seksualnim partnerom, a 56,3% to čini povremeno, uz postojanje razlike po entitetima, (Grafikon 22).

Grafikon 22. Učestalost korištenja kondoma sa stalnim seksualnim partnerom

Od ukupnog broja ispitanica samo 5 njih (12,5%) je izjavilo da su nekada imale neku od spolno prenosivih infekcija, što je manje u odnosu na ukupan uzorak (18,5%).

Kao samoregistrovane SPI mlade ispitanice su najčešće navodile Hepatitis B i druge (candida, HCV) po 40%, zatim humani papiloma virus i sifilis po 20%.

5. Korištenje droge, alkohola i seksualno ponašanje

Od ukupno 39 mladih ispitanica, njih 15 (38,5%) je nekad koristilo drogu, a samo jedna (5,9%) je to činila injekcionim putem, što je manje nego u ukupnom uzorku (28,8%). Ispitanica koja je injektirala drogu je to uradila koristeći vlastiti pribor. Seksualne odnose sa klijentima koji su injekcioni korisnici droga imalo je 17,5% ispitanica, više u FBiH (29,4%) nego u RS (8,7%). Seksualni odnos pod uticajem droga imala je trećina (33,3%), a pod uticajem alkohola (89,7%), što je u skladu sa osnovnim uzorkom.

6. Testiranje na HIV i druge polno prenosive infekcije

Na HIV i druge polno prenosive infekcije do sada se testiralo 20% ispitanica i većina ih zna rezultat testa. Najveći broj od testiranih su to uradile u poslednjih 12 mjeseci (6/8).

Sve mlade ispitanice (40) su pristale da se testiraju na HIV/STI, a nakon analize rezultata kod jedne ispitanice je otkrivena slaba reaktivnost na sifilis.

DISKUSIJA

Istraživanje među seksualnim radnicama je provedeno u periodu januar/siječanj-februar/veljača 2008. godine. Za uzorkovanje je korištena metoda „snježne grudve“ čime je obuhvaćeno 146 ispitanica u sedam gradova u Bosni i Hercegovini.

Sve ispitanice u ovom istraživanju su punoljetne osobe. Prosječna starost ispitanica je 28 godina, najmlađa ispitanica je imala 19 godina, a najstarija 51 godinu.

Najveći broj učesnica istraživanja živi u gradu (88,4%), i državljanke su Bosne i Hercegovine (95,9%). Oko dvije trećine (67,8%) ispitanica posjeduje srednje stručno obrazovanje, 14,3% osnovno obrazovanje, 17,1% više i visoko obrazovanje, a bez obrazovanja je 2,7% ispitanica. Od ukupnog broja ispitanica samo 14,4% su zaposlene, oko dvije trećine (69,8%) nemaju zaposlenje, a 15,7% su učenice ili studentice.

Najveći procenat ispitanica (62,6%) su neudate, 18,6% su razvedene, 9% su u bračnoj/vanbračnoj zajednici, a ostalo su razdvojene ili udovice.

Rezultati istraživanja pokazuju da ispitanice nisu u dovoljnoj mjeri svjesne rizika od HIV/SPI, jer oko dvije trećine ispitanica (72,6%) smatra da je rizik umjeren ili mali.

Kada je u pitanju znanje o upotrebi kondoma kao najsigurnijem načinu prevencije spolno prenosivih infekcija, 92,5% ispitanica zna da pravilna upotreba kondoma značajno smanjuje prenos HIV infekcije. Da osoba koja izgleda zdravo može biti zaražena HIV-om zna 70,5% ispitanica, a da HIV-om zaražena trudnica može prenijeti infekciju na svoje dijete odgovorilo je 72,6% ispitanica.

Analizirajući početke seksualnih aktivnosti ispitanica, najmlađa dob prvog seksualnog odnosa je 13, a najstarija 24 godine, a srednja vrijednost dobi prvog seksualnog odnosa je 17 godina. Ispitanice iz RS su ranije stupale u prvi seksualni odnos nego ispitanice iz FBiH.

Prvu seksualnu uslugu u zamjenu za novac, najveći postotak (74,4%), imalo je između 17 i 26 godine. Prosječna vrijednost uzrasta prodavanja seksualnih usluga za novac je 22 godine, a raspon se kretao od 15 do 45 godina. Ispitanice iz RS su bile mlađeg dobnog uzrasta u odnosu na FBiH. Pružanjem seksualnih usluga za novac ili neku drugu vrstu naknade, oko polovina (47,2%) se bavi između 3 i 5 godina. Osim pružanja seksualnih usluga za novac što rade skoro sve

ispitanice (95,8%), nešto manje od trećine to rade i za odjeću, zatim drogu piće, hranu, nakit i parfemi, uspjeh na fakultetu, bolji status na poslu, putovanja i sl.

Rezultati istraživanja su pokazali da je srednja vrijednost broja klijenata tokom sedmice 5, a raspon je 1 do 30 klijenata sedmično. Uočava se razlika u broju klijenata sedmično po entitetima, u RS niti jedna ispitanica nije imala više od 10 klijenata sedmično, dok je u FBiH više od 10 klijenata imalo 23,1% ispitanica. Skoro polovina ispitanica (47,2%) je bila izložena nekoj vrsti zlostavljanja, najveći broj psihičkom (42,8%) zatim fizičkom (34,5%), a značajan procenat je bio izložen silovanju (12,4%) i trgovini ženama (6,9%) kao veoma teškim oblicima zlostavljanja.

Među zlostavljanim, najveći broj u RS je izložen psihičkom a u FBiH fizičkom zlostavljanju. Preko polovina (53,8%) ispitanica, svoje klijente pronalaze same, zatim preko dogovorenih kanala (osoblje hotela, kontakt osobe) ili svodnika, najčešće u kafeima, hotelima i iznajmljenim stanovima. Najčešća mjesta pružanja seksualnih usluga je stan klijenta, zatim hoteli a najrjeđe javni objekti i parkovi.

Korisnici seksualnih usluga su uglavnom muškarci različite dobi, najčešće stanovnici grada (86,9%), zatim stranci u gradu i osobe na proputovanju.

Upotrebu kondoma kao najsigurnijeg vida zaštite, navodi 75,7% ispitanica kod zadnjeg vaginalnog, 58,2% kod analnog i 36,2% prilikom zadnjeg oralnog seksualnog odnosa. Kao razloge za korištenje kondoma, ispitanice najčešće navode svoju želju, zahtjev klijenta i zahtjev svodnika.

Kao ciljeve i svrhu korištenja kondoma, najveći procenat ispitanica (84,1%) je naveo da kondom koristi da ne dobije „neku bolest“, zatim kao zaštitu od trudnoće, a oko polovina ispitanica razlog za upotrebu kondoma vidi u zaštiti od HIV/AIDS-a. Ispitanice iz FBiH u odnosu na ispitanice iz RS češće koriste kondom da ne dobiju „neku bolest“, što ukazuje na svjesnost procjene rizika što može biti povezano sa starijom životnom dobi ispitanica iz ovog entiteta.

Stalnog seksualnog partnera ima nešto manje od polovine (43,2%) ispitanica, sa kojima je učestalost korištenja kondoma nedostatna. Od ukupnog broja ispitanica njih 27 (18,5%) su nekada imale neku od spolno prenosivih infekcija, nešto češće ispitanice iz FBiH.

Korištenje droga i alkohola kao priduženih rizika u ponašanju, 29,6% ispitanica navodi upražnjavanje seksualnih odnosa pod uticajem droge, a 89,7% ispitanica pod uticajem alkohola. Rezultati istraživanja su pokazali da od ukupnog broja ispitanica, njih 42 (28,8%), su se do sada jednom ili više puta testirale na HIV i druge SPI, i većina zna rezultat testa. Skoro sve ispitanice

(94,5%) su pristale na testiranje.

Od ukupno 138 uzetih uzoraka krvi kod 18 uzoraka utvrđeni su pozitivni rezultati. Rezultati testiranja su pokazali najveći broj pozitivnih na sifilis 10 (7,2%), zatim 6 (4,3%) ispitanica pozitivnih na Hepatitis C i 2 ispitanice (1,4%) su bile pozitivne na Hepatitis B. Nije bilo testiranih uzoraka pozitivnih na HIV.

ZAKLJUČAK

Imajući u vidu da su seksualne radnice teško dostupna subpopulacija, istraživanje je provedeno prema utvrđenom protokolu i metodologiji rada, čime smo dobili osnovne informacije o seksualnom ponašanju, nivou znanja, svjesnosti i percepciji rizika i bioloških parametara na HIV i druge spolno prenosive bolesti.

Rezultati istraživanja pokazuju da bez obzira na znanje ispitanica o načinima prenošenja i zaštite od HIV/STI, seksualno ponašanje ispitanica utvrđeno u ovom istraživanju pokazuje značajan nivo ugroženosti i rizika.

Istraživanjem je utvrđeno prisustvo određenih faktora rizika: rano stupanje u seksualne odnose, nedovoljna upotreba kondoma prilikom pružanja seksualnih usluga klijentima i stalnim seksualnim partnerima, pružanje seksualnih usluga pod uticajem droge i alkohola, što olakšava i doprinosi potencijalnom širenju HIV/STI na opštu populaciju. Osim navedenih faktora, istraživanje je također pokazalo da su u značajnom broju klijenti ispitanica stranci i osobe na proputovanju, koji dodatno mogu imati uticaj na transmisiju HIV/STI bolesti.

Ono što je također važno pomenuti, je činjenica da je seksualni rad zabranjen u Bosni i Hercegovini, tako da subpopulacija seksualnih radnica radi ilegalno. Ova činjenica je ujedno i uzrok nepostojanja podataka o broju, veličini i osnovnim karakteristikama subpopulacije, tako da je vrlo teško planirati i organizovati ciljane programe i aktivnosti u smislu edukativnih, preventivnih i promotivnih mjera i mjera intervencije. Iz tih razloga ovakvim istraživanjima se dobija više informacija u rješavanju ovih problema.

Istraživanjem u ovoj subpopulaciji, se došlo do seroprevalence određenih STI koja je značajna za HVB i HVC, a posebno za sifilis. Dobijeni rezultati nam služe kao polazna osnova za dalje mjere i intervencije. Provođenje ovakvih istraživanja je planirano u dvogodišnjim intervalima, što će osigurati praćenje efekata preduzetih mjera, pojave i kretanje bolesti.

PREPORUKE

Ozbirom na detektirano postojanje visoko rizičnih ponašanja unutar subpopulacije seksualnih radnica istraživački tim preporučuje poduzimanje sljedećih koraka:

- Provođenje edukativnih, promotivnih, preventivnih programa o seksualnom zdravlju, koji trebaju biti usmjereni na ciljanu subpopulaciju
- Provođenje edukativnih kampanja, koje će poslati jasne poruke o značaju i načinu korištenja kondoma
- Dijeliti besplatne kondome i povećati rad terenskih službi u saradnji sa nevladinim sektorom
- Povećati dostupnost zdravstvenih službi i usluga, uz jačanje rada Centara za dobrovoljno savjetovanje i testiranje (DPST, VCT)
- Povećati obim i dostupnost edukativno promotivnih materijala
- Podići svijest o rizicima i znanje o HIV/SPI u ciljanoj subpopulaciji
- Ojačati multidisciplinarni rad i saradnju između nevladinog i vladinog sektora

ČLANOVI ISTRAŽIVAČKIH TIMOVA

Anketari:

1. Marija Šobot
2. Bojana Delibašić
3. Goran Zorić
4. Milorad kapetanović
5. Srđan Kukolj
6. Lejla Agić
7. Sanela Vrabac
8. Mevludin Hadžobeganović
9. Zlatko Blažević
10. Nermin Golub
11. Nedžad Džebo
12. Amar Osmanović
13. Dario Krmek

Medicinski tehničari:

1. Šefik Škaljić
2. Jasminka Kuloglija
3. Benina Čovrk
4. Emilija Primorac
5. Emira Mušović
6. Fata Jovičić
7. Halida Čeliković
8. Rada Ilić
9. Cvijo Simić
10. Dragana Radić
11. Stojanka Mašanović

Koordinatori iz nevladinog sektora:

1. Adnan Cviko (Asocijacija za Seksualno i Reporoduktivno zdravlje - XY)
2. Denis Dedajić (Margina)
3. Samir Ibišević (UG PROI)
4. Srđan Kukolj (Action Against Aids)

Supervizori:

1. Dr. Radovan Bratić
2. Dr. Alma Gusinac-Škopo
3. Dr. Vesna Hadžiosmanović
4. Dr. Lejla Čalkić
5. Dr. Sana Šabović
6. Dr. Marija Zeljko

Unositelji podataka:

1. Julijana Martinović
2. Slavica Mikulić
3. Mira Pupiće
4. Dr. Ljubica Jandrić

LITERATURA

MSM istraživanje

Alary M, Remis RS, Otis J et al. Persistent increase in risky sexual behaviour but stable HIV incidence among men who have sex with men (MSM) in Montréal. *Can J Infect Dis* 2003;14(Suppl A):43A, 202.

Beauchemin J, Cox J. :Sexual risk behaviour of HIV-positive MSM in Montreal. *Can J Infect Dis* 2003; 14(Suppl A):41.

CDC. Taking action to combat increases in STDs and HIV risk among men who have sex with men. Atlanta, Georgia: US Department of Health and Human Services, CDC, May 2001.

CDC: Advancing HIV prevention: New strategies for a changing epidemic, *MMWR* 2003,

Denning P, Nakashima AK, Wortley P.:Increasing rates of unprotected anal intercourse among HIV-infected men who have sex with men in the Unites States. 13th International AIDS Conference, July 9-14, 2000, Durban, South Africa

Dufour A, Alary M, Otis J et al.:Correlates of risky behaviour among young and older men having sexual relations with men in Montréal, Québec, Canada. *J Acquir Immune Defic Syndr* 2000;23:272-8.

Dukers N, de Wit J, Goudsmit J, Coutinho R.Recent increase in sexual risk behaviour and sexually transmitted diseases in a cohort of homosexual men: the price of highly active antiretroviral therapy? 13th International AIDS Conference on AIDS, Durban, South Africa, July 9-14, 2000 (Abstract ThOrC715).

Fan, H., Conner, R.F., Villarreal, L.P. (2007). *AIDS: Science and Society* (5th edition). Sudbury, Mass.: Jones & Bartlett Publishers.

Jayaraman GC Read RR, Singh A.:Characteristics of individuals with male-to-male and heterosexually acquired infectious syphilis during an outbreak in Calgary, Alberta, Canada. *Sex. transm. dis.* 2003;30(4):315-19.

Katz MH. :AIDS epidemic in San Francisco among men who report sex with men: successes and challenges of HIV prevention. *J Acquir Immune Defic Syndr* 1997;14 Suppl 2:838-46.

Lampinen TM, Chan K, Miller ML et al.:Substance use trends among young men who have sex with men (MSM) in Vancouver and relation to high-risk anal intercourse, 1997-2002. *Can J Infect Dis* 2003;14(Suppl A):48A, 221P.

Low-Beer S, Bartholomew K, Weber AE et al.A demographic and health profile of gay and bisexual men in a large Canadian urban setting. *AIDS Care* 2002;14(1):111-15.

McFarlane M, Bull S, Reitmeijer S. :The Internet as a newly emerging risk environment for sexually transmitted disease. *JAMA* 2000;284(4):443-6.

Osmond DH, Page K, Wiley J, et al. HIV infection in homosexual and bisexual men 18 to 29 years of age. *Am J Public Health* 1994;84:1933--7.

Ravlija J., Puvačić S., Puvačić Z., Curić I.:HIV/AIDS cases according to the year of diagnosis and selected characteristics of cases registered in F of BiH,1991-2004.,*Bosnian journal of basic medical sciences*, May 2006. Year VI No 2.Sarajevo

Remis RS, Najjar M, Pass C, Paradis G.:Seroepidemiological study of HIV infection and sexual behaviour among men attending a medical clinic in Montreal. *Vth International Conference on AIDS* (Abstract WAP42), Montreal, Canada, June 1989.

Remis RS, Alary M, Otis J. HIV infection and risk behaviour in young gay and bisexual men ,*Can Med Assoc J* 2000; 163(1):14-15.

LITERATURA

- Strathdee SA, Martindale SL, Cornelisse PGA et al. HIV infection and risk behavior among young gay and bisexual men in Vancouver. *Can Med Assoc J* 2000;162(1):21-25.
- The Young Men's Survey: Methods for Estimating HIV Seroprevalence and Risk Factors Among Young Men Who Have Sex with Men. *Public Health Reports* 111(suppl.)
- Weber AE, Otis J, Chan K et al. Factors associated with high-risk sexual behavior among men who have sex with men (MSM) in two Canadian cohorts. *Can J Infect Dis* 2002;13
- Van De Ven P, Prestage G, French J et al.: Increase in unprotected anal intercourse with casual partners among Sydney gay men in 1996-98. *Aust N Z Public Health* 1998
- UNAIDS/WHO (2000) Guidelines for Second Generation HIV Surveillance. Geneva: UNAIDS/WHO
- UNAIDS: Monitoring the declaration of commitment on HIV/AIDS: guidelines on construction of core indicators, Geneva, July 2005.
- Valleroy LA, MacKellar DA, Karon JM, et al. HIV prevalence and associated risks in young men who have sex with men. *JAMA* 2000.

SW istraživanje

- European Centre for Epidemiological Monitoring of AIDS (EuroHIV). HIV/AIDS surveillance in Europe: and-year report 2004. Saint-Maurice: Institut de Veille Sanitaire; 2005.
- Fenton KA, Lowendes CM, for the ESSTI (European surveillance of STI's) network. Recent trends in the epidemiology of STI in the European Union. *Sexually transmitted infections* 2004; 80: 255-63.
- Day S, Ward H. Sex workers and the control of sexually transmitted diseases, *Genitourin med.* 1997; 73: 168-68
- Day S and Ward, H (2004). *Sex work, Mobility and Health in Europe*. London, Great Britain: Kegan Paul
- Kilvington, J and Ward, H (2001). Prostitution policy in Europe: a time of change? *Feminist Review*:67:79-8
- Toolkit for targeted HIV/AIDS prevention and care in sex work settings. World Health Organization
- Vodič za kontrolu polno prenosivih infekcija kod seksualnih radnica/ca. Asocijacija za borbu protiv SIDE-JAZAS, Beograd, 2007.
- Rapid assesment and response on HIV/AIDS among high at risk population, CIDA/Unicef.
- Lansky A, Nakashima AK, Jones J et al. Risk behaviors related to heterosexual transmission from HIV-infected person. *Transmit Dis.* 2000;27:483-9.
- Pando MA, Berini C, Bibini M, Fernandez M, Reinaga E, Maulen S, marone R et al. Prevalence of HIV and other sexually transmitted infections among female commercial sex workers in Argentina. *Am j Trop med Hyg.* 2006 Feb;74(2);233-8.

Lined writing area with horizontal grey lines.

FINANCIALLY SUPPORTED BY:

...Global Fund...SIDA...UNAIDS...UNICEF...UNDP...

REPORT 2007-2008